

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

SALAHOV RƏŞAD MƏHƏMMƏDƏLİ OĞLU

AZƏRBAYCANDA XİDMƏTLƏR BAZARININ TƏNZİMLƏNMƏSİ

İxtisas: 5308.01 – **Ümumi iqtisadiyyat**

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2016

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

İqtisad elmləri doktoru, professor

Rəhmanov Fərhad Pənah oğlu

Rəsmi opponetlər:

İqtisad elmləri doktoru, professor

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı təşkilat:

Dissertasiyanın müdafiəsi “___” _____ 2016-cı il saat 14⁰⁰-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin D 02.051 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi, 6, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “___” _____ 2016-cı ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya şurasının

elmi katibi, i.e.n., dosent

M.M.Sadıqov

İşin ümumi xarakteristikası

Dissertasiya mövzusunun aktuallığı. Xidmət sferasının sürətli inkişafı ümumdünya tendensiyalarına uyğun olan müasir Azərbaycan iqtisadiyyatının xüsusiyyətlərindən biridir.

Hazırda respublikanın ümumi daxili məhsulunun xeyli hissəsinin istehsal edildiyi, işçilərin təxminən yarısının məşğul olduğu xidmət sferasında dövlət tənzimlənməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Son illərdə iqtisadiyyatın başqa sahələri ilə müqayisədə rabitə, nəqliyyat, ticarət, maliyyə, məişət xidmətləri və işgüzar xidmətlər sahələrində məşğulluq və əlavə dəyər istehsalı nəzərəcarpacaq dərəcədə sürətlə artır. Xidmətlər sahələrinin infrastrukturunun inkişafına dövlət investisiyaları kəskin artır. Bu da öz növbəsində investisiya şəraitinin yaxşılaşmasına və iqtisadiyyatın davamlı inkişafına həlledici təsir göstərir. Bununla birlikdə, Azərbaycanda xidmət sferası rəqabətədavamlılıq baxımından hələ dünya bazarının tələblərinə və iqtisadiyyatın inkişafının xammal modelindən innovasiya modelinə keçid məsələlərinə uyğun səviyyəyə çatmamışdır.

Hazırda əhalinin zəruri xidmətlərlə təminatında mövcud olan uyğunsuzluqlar cəmiyyətdə sosial ədalət prinsiplərinin pozulması kimi qəbul edilir. Respublikanın bəzi regionlarında xidmətlər bazarı, faktiki olaraq, yenicə formalaşma mərhələsindədir. Ən problemləli vəziyyət də məhz həmin regionlarda yaranır. Şəhərlərdə isə zəruri keyfiyyətə malik olan müxtəlif çeşidli xidmətlərin əlyətərliliyi problemi, iri ticarət şəbəkələrinin ekspansiyası nəticəsində bir sıra ərzaq məhsullarının və xidmət növlərinin qiymətlərinin əsassız olaraq artması problemi aktuallaşır.

Xidmətlər bazarlarının inkişafı və tənzimlənməsi məsələlərinə həsr edilmiş elmi araşdırmaların az olduğu şəraitdə bununla bağlı problemlərin əsaslı tədqiqatına və bu sahədə vaxtı çatmış məsələlərin həllini təmin etməyə imkan verən yeni formaların və metodların işlənilməsinə ehtiyac artır.

Bununla əlaqədar, xidmətlər bazarının effektiv tənzimlənməsi problemi aktual və prioritetli məsələdir.

Problemin işlənmə dərəcəsi. Xidmət sferasının inkişafının ümumi problemləri, iqtisadiyyatda onun rolu, xidmətlər bazarının tənzimlənməsi problemləri, xidmətlərin marketinqinin xüsusiyyətləri bir sıra xarici alimlər tərəfindən tədqiq olunmuşdur. Onların arasında C.Helbreyt, D.Bell, A.Toffler, K.Klark, S.Kuznets, M.Sedlak, A.Fişer, K.Vipperman, M.Skott, M.Vinoqradova, V.Biryukova, B.Kınış, L.Kuxtinova, V.Leonov, Y.Romanenko, Y.Solovyov, V.Şopenko, V.İvanov, İ.Juravlyov, V.Dmitriyev, V.Komarov, T.Koryagina, A.Petrov, M.Solodkov, V.Tambovtsev, R.Şniper, V.Ulanovskaya, V.Yuximenko, L.Demidova, Y.Yeqorova, Y.Jiltsov və başqa müəlliflərin işlərini qeyd etmək lazımdır.

Azərbaycanın iqtisadçı alimlərindən A.Əliyev, Ə.Əlirzayev, H.Allahverdiyev, A.Əsədov, V.Axundov, Ə.Babayev, T.Quliyev, S.Mehbalıyev, Ş.Muradov, A.Nadirov, V.Novruzov, H.Rəcəbli, F.Rəhmanov, Z.Səmədzadə, K.Şahbazov, A.Şəkərəliyev və başqalarının elmi işləri Azərbaycan iqtisadiyyatının xidmət sferasının ayrı-ayrı problemlərinin tədqiqatlarına həsr edilmişdir.

Lakin bu müəlliflərin tədqiqatları, əsasən, islahatların başlanğıc mərhələsində aparılmışdır və həmin tədqiqatlarda respublikada xidmətlər bazarının inkişafının bir sıra vacib aspektlərinə toxunulmamışdır.

Bundan başqa, xidmətlər bazarının fəaliyyəti problemlərinə həsr edilmiş nəşrlərin sayının çox olmasına baxmayaraq qeyd etmək lazımdır ki, onlarda xidmətlər bazarının inkişafının səmərəli tənzimlənməsinin mümkünlüyü ilə bağlı baza əhəmiyyətli metodoloji problemlər yetərinə tədqiq edilməmiş, müasir şəraitdə xidmət sferasının strukturunun əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalması nəzərə alınmamışdır.

Tədqiq edilən problemin mürəkkəbliyi, mübahisəli məsələlərin mövcudluğu, onların obyektiv elmi təhlilinin zəruriliyi Azərbaycan üçün aktual olan tədqiqatların bu istiqaməti üzrə elmi araşdırmaların aktivləşməsinin əhəmiyyətinə dəlalət edir.

Dissertasiya tədqiqatının mövzusunun, işin məqsədinin və vəzifəsinin seçimi xidmətlər bazarının tənzimlənməsinin tədqiqi ilə bağlı praktik məsələlərin həllinin xüsusi əhəmiyyəti ilə şərtlənmişdir.

Dissertasiya işinin məqsədi xidmət sferasının tənzimlənməsinin nəzəri problemlərinin tədqiqi və bu sahədə praktiki təcrübənin ümumiləşdirilməsi əsasında ölkəmizdə inkişaf etməkdə olan xidmətlər bazarının dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinə dair təklifləri hazırlamaqdan və onları əsaslandırmaqdan ibarətdir.

Araşdırmanın məqsədini reallaşdırmaq üçün aşağıda sadalanan əsas məsələlərin elmi cəhətdən araşdırılması və həlli tələb olunurdu:

- tənzimləmə obyektini kimi xidmətlər bazarının ölkənin iqtisadi və sosial inkişafında yeri və rolunun tədqiqi;
- Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı proqramlarının və bu sahədə strateji planlaşdırmaya aid digər sənədlərin xidmətlər bazarının inkişafının təmin edilməsi baxımından təhlili;
- postsənaye iqtisadiyyatında xidmətlər bazarının tənzimlənməsi sahəsində xarici ölkələrin təcrübəsinin tədqiqi;
- xidmətlər bazarının tənzimlənməsi sahəsində müasir vəziyyətin, tənzimləmə formalarının və metodlarının təhlili;
- Azərbaycanda xidmətlər bazarının konyunktur xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsi;
- xidmətlər bazarının davamlı inkişafı üçün şəraiti formalaşdırmağa imkan verən hədəf oriyentirlərinin təyin edilməsi;
- xidmətlər bazarının inkişafı konsepsiyasının işlənilib hazırlanması və onun reallaşdırılması istiqamətlərinin əsaslandırılması;
- müasir mərhələdə xidmətlər bazarının inkişafının dövlət tənzimlənməsi prinsiplərinin təyin edilməsi;
- xidmətlər bazarının inkişafının ssenarilərinin və proqnozunun işlənilib hazırlanması;
- xidmətlər bazarının dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinin aparıcı istiqamətlərinin əsaslandırılması.

Dissertasiya tədqiqatının nəzəri və metodoloji əsasını yerli və xarici mütəxəssislərin elmi əsərlərində iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi, sosial yönümlü

bazar təsərrüfatı, regional iqtisadiyyat, idarəetmə nəzəriyyəsi, xidmət sferasının inkişafı məsələlərinə dair konsepsiyalar və müvafiq nəzəriyyələrin əsas müddəaları, habelə xidmətlər bazarları ilə bağlı məsələləri tənzimləyən normativ-hüquq aktlar kompleksi təşkil edir. Dissertasiya işində qoyulmuş problemlər sistemli yanaşma əsasında, nəzəriyyə və təcrübənin vəhdəti baxımından araşdırılmışdır.

Dissertasiya tədqiqatında respublika regionlarının inkişafına, özəlləşdirməyə, kiçik biznesin dəstəklənməsinə dair dövlət proqramlarında təsbit olunmuş konseptual ideyalardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın metodoloji əsasını müqayisə metodu, habelə matris metodu, qrafik metod, analitik qruplaşdırmalar metodu, indeks metodu və korrelyativ-reqressiv analiz metodları təşkil edir. Sosial-iqtisadi informasiyanın işlənməsi üçün müasir proqram məhsullarından və kompüter texnologiyalarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın empirik əsası kimi müəllif xidmətlər sahələri üzrə statistik informasiyadan, o cümlədən Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin və Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin, Dünya Bankının, BMT İnkişaf Proqramının və başqa beynəlxalq təşkilatların rəsmi məlumatlarından istifadə etmiş, analitik və konsaltinq şirkətlərinin araşdırmalarından, İnternet şəbəkəsində yerləşdirilmiş müvafiq materiallardan, mövzu üzrə nəşrlərdən, müvafiq forumların və konfransların materiallarından bəhrələnmişdir.

Tədqiqatın obyektini qloballaşma şəraitində Azərbaycanda xidmətlər bazarı təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti xidmətlər bazarının səmərəliliyinin artırılması üzrə tənzimləyici təsirlərin məcmusudur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi respublikada sosial-iqtisadi islahatlar şəraitində xidmətlər bazarının formalaşması və inkişafı ilə bağlı münasibətlər sisteminin ümumiləşdirilməsindən ibarətdir:

- postsənaye iqtisadiyyatında xidmət sferasının inkişafının dinamik və məkan qanunauyğunluqları aşkar edilmiş və ümumiləşdirilmişdir;
- Azərbaycanda xidmətlər bazarının əsas xüsusiyyətləri və inkişaf

tendensiyaları, bu bazarın subyektlərinin iqtisadi maraqları müəyyən edilmişdir;

- Azərbaycan iqtisadiyyatında xidmətlərin bazar və dövlət səviyyəsində tənzimlənməsinin nisbəti və xüsusiyyətləri aşkar edilmişdir;
- respublikada xidmətlər bazarının inkişafı Konsepsiyası işlənib hazırlanmışdır;
- xidmətlər bazarının davamlı inkişafı və onun dövlət tənzimlənməsi ilə bağlı problemlərin sistemli həllini təmin edən təkmilləşdirmə prinsipləri təklif edilmiş və əsaslandırılmışdır;
- respublikada xidmətlər bazarının gələcək inkişafının ssenariləri işlənib hazırlanmışdır;
- xidmətlər bazarını xarakterizə edən göstəricilərin proqnozlaşdırılması üzrə hesablamaların sxemi işlənib hazırlanmış və sınaqdan keçirilmişdir;
- respublikada xidmətlər bazarının infrastrukturunun inkişafı üzrə tədbirlər kompleksi əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat prosesində ifadə edilmiş əsas metodlar və təkliflər respublikanın sosial-iqtisadi inkişafı proqramlarının işlənib hazırlanması vaxtı xidmətlər bazarlarının formalaşması və inkişafı strategiyalarının seçimində, həmçinin, əhalinin həmin xidmətlərə tələbatının təmin olunması üçün müxtəlif səviyyəli hakimiyyət orqanları, təsərrüfatçılıq subyektləri və xidmətlərin istehlakçıları arasında qarşılıqlı əlaqənin səmərəliliyinin artırılmasında əsas kimi çıxış edə bilər.

İşin nəzəri əhəmiyyəti xidmət sferasının tənzimlənməsi proseslərini nizamlayan normativ və metodik sənədlərin hazırlanması vaxtı regional idarəetmə orqanlarının, sahibkarların və istehlakçıların ittifaqlarının işində, xidmətlər bazarının inkişafına dair konkret idarəçilik qərarlarının əsaslandırılmasında və qəbulunda tədqiqatın nəticələrindən istifadə etməyin mümkünlüyü ilə müəyyən edilir.

Tədqiqatın nəticələrindən “Dövlət və bələdiyyə idarəçiliyi”, “İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi”, “İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi”, “Milli iqtisadiyyat” fənləri üzrə mühazirələrdə və praktik məşğələlərdə də istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın nəticələrinin aprobasiyası həm praktiki, həm də nəzəri baxımdan

xidmətlər bazarının tənzimlənməsi problemlərinə, respublikada xidmət sferasının inkişafı konsepsiyasının işlənilib hazırlanması məsələlərinə həsr edilmiş nəşrlər şəklində həyata keçirilmişdir.

Dissertasiya işində əldə olunan əsas müddəə və nəticələr beynəlxalq və respublika elmi-praktiki konfrans və seminarlarda müzakirəyə çıxarılmış və təsdiq edilmişlər: “Regionlarda innovasiya fəaliyyəti: reallıq və perspektiv inkişaf” Respublika elmi-praktik konfransı (Gəncə, 2012); “Postkommunist ölkələri iqtisadiyyatının aktual problemləri” Beynəlxalq elmi-praktik konfransı (Tbilisi, 2013); Ümummilli lider H.Əliyevin 90 illiyinə həsr olunmuş Gənc tədqiqatçıların Beynəlxalq elmi-praktik konfransı (Bakı, 2013).

Müəllifin elmi tədqiqatlarının nəticələri xidmət sferasının inkişafının tənzimlənməsi formalarının və metodlarının təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş araşdırmalar sırasına daxil edilmişdir. Bu fakt elmi tədqiqatların nəticələrinin tətbiq edilməsi haqqında müvafiq arayışlarla təsdiqlənir (Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin Əmək və Sosial Problemlər Elmi-Tədqiqat və Tədris Mərkəzinin 11.03.2014-cü il tarixli 34 №-li arayışı).

Nəşrlər. Respublikada və xaricdə tədqiqat problematikasına dair 5,5 çap vərəqi həcmində 10 elmi əsər nəşr olunmuşdur.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiyanın struktur quruluşu, materialın şərhinin məntiqi və ardıcılığı işin məqsədi və vəzifələri ilə müəyyən edilir və tədqiq olunan problemin xarakterini əks etdirir. İşin fəsiləri və paraqrafları struktur baxımından elə formalaşdırılmışdır ki, dissertasiyanın mövzusu üzrə aktual və az araşdırılmış problemləri ən yüksək dərəcədə əks etdirilsin.

Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və biblioqrafiyadan ibarətdir.

Dissertasiyanın həcmi, cədvəllər və şəkillər daxil olmaqla, 178 səhifə əsas mətnəndən ibarətdir.

Dissertasiyanın məzmunu

Giriş

Fəsil 1. Xidmətlər bazarının tənzimlənməsinin nəzəri-metodoloji əsasları

1.1. Xidmət sferasının iqtisadi və sosial inkişafda rolu və yeri

1.2. Xidmətlər bazarının mahiyyəti, strukturu və xüsusiyyətləri

1.3. Xidmətlər bazarının tənzimlənməsinin obyektiv zəruriliyi

Fəsil 2. Xidmətlər bazarının tənzimlənməsinin təşkilatı-iqtisadi aspektləri

2.1. Qloballaşma şəraitində xidmətlər bazarının transformasiyasına təsir edən amillər

2.2. Azərbaycanda xidmətlər bazarının əsas determinantları və inkişaf tendensiyaları

2.3. Xidmət sferasında bazar proseslərinin dövlət tənzimlənməsi və nəzarəti mexanizmi

Fəsil 3. Xidmətlər bazarının tənzimlənməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi

3.1. Xidmətlər bazarının inkişafı konsepsiyasının işlənib hazırlanması və onun reallaşdırılması istiqamətləri

3.2. Xidmətlər bazarının inkişafının proqnozu

3.3. Xidmətlər bazarının dövlət tənzimlənməsinin səmərəliliyinin artırılmasının perspektiv istiqamətləri

Nəticə

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

Əlavələr

TƏDQIQATIN MÜDAFİƏYƏ TƏQDİM OLUNAN ƏSAS MÜDDƏA VƏ NƏTİCƏLƏRİ

1. Xidmətlər bazarının tənzimlənməsinin metodoloji əsaslarının tədqiqi

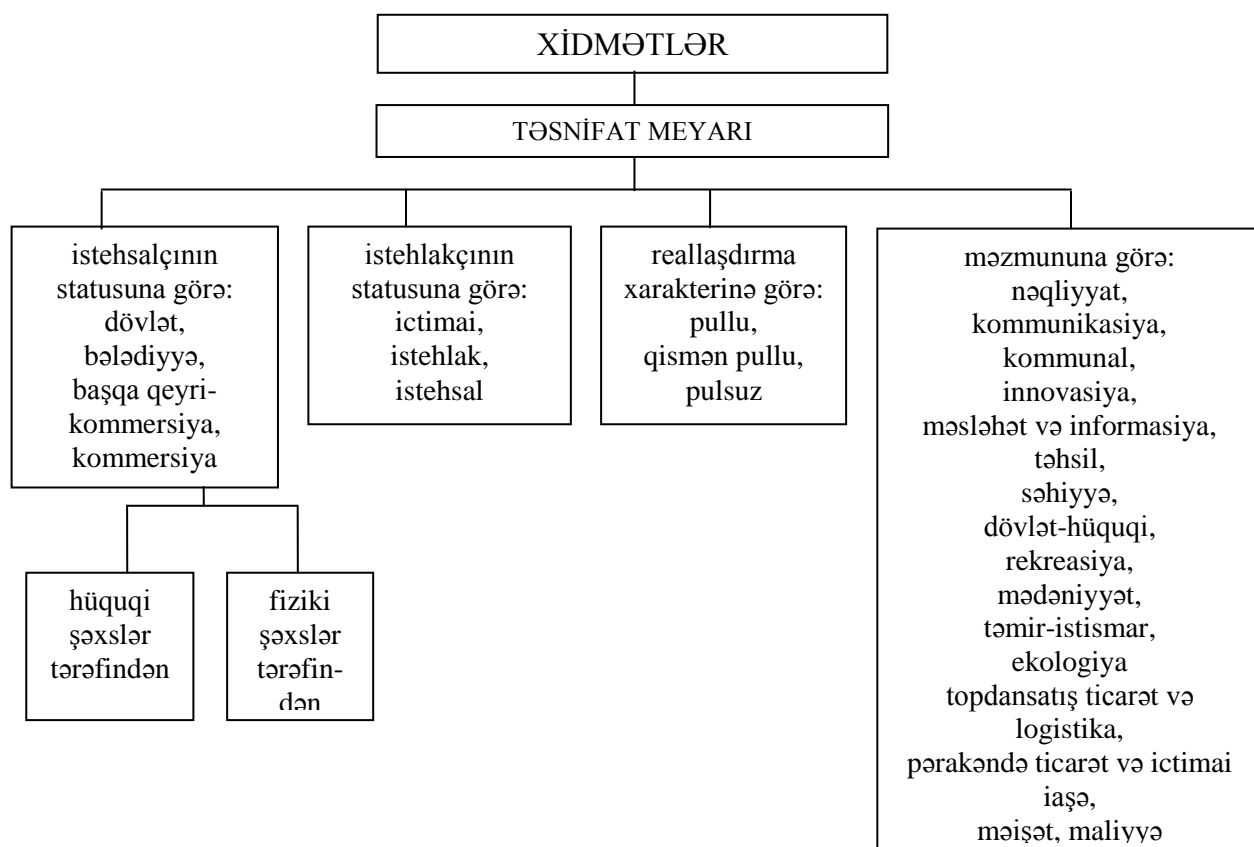
İşdə, anlayışlar aparatının və elmi yanaşmaların formalaşmasının xüsusiyyətləri, həmçinin, xidmət sferasının tədqiqinin nəzəriyyəsi, metodologiyası və təcrübəsi tədqiq olunur, əməli tövsiyələr verilir. “Xidmət sferası” anlayışının genezisi öyrənilmiş və bu iqtisadi kateqoriyanın, onun məzmununun, növlər və subyektlər tərkibinin, iqtisadiyyatda rolunun şəxsi anlayışı əsaslandırılmışdır.

İşdə qeyd edilir ki, xidmət sferasının sərhədlərinin “sürüşkən” olması çox cəhətdən onların növlərinin çoxsaylılığı, subyektlərin strukturunun müxtəlifliyi, həmçinin xidmət sferasının özünün çoxsaylı izahları ilə səciyyələndirilən tərifinin

qeyri-konkretliyi ilə bağlıdır.

Dissertasiyada belə bir nəticə əsaslandırılır ki, xidmət sferası, ayrı-ayrı sahələrin və fəaliyyət sferalarının bir sıra mühüm ümumi əlamətlərə malik olan vahid kompleksi hesab edilə bilər. Lakin xidmət sferasının tərkib hissələrinin öz spesifik xüsusiyyətləri də vardır. Məsələn, incəsənət sahəsi istehsalın “ədədi” xarakteri ilə səciyyələnir və praktiki olaraq onun fəaliyyətinin iqtisadi mexanizminin hər hansı ciddi qaydalarla tənzimlənməsi mümkün deyil. Mədəni-maarif müəssisələrində iqtisadi normativlərdən, planlaşdırmanın proqram-məqsədli metodlarından daha geniş istifadə edilə bilər. Burada müəssisələrin fəaliyyətinin məqsəd funksiyası, yəni ümumi istehlak fondunu artıran qeyri-maddi xidmətlər istehsalı sistemyaradıcı amil kimi xidmət edir.

Xidmət sferasının bütün bu xüsusiyyətləri, xidmətlərin müxtəlif təsnifatlarının yaranmasını şərtləndirir (bax: şək. 1).

Şəkil 1. Xidmətlərin çoxölçülü təsnifatı

İşdə, xidmətlərin mövcud təsnifatları, bu və ya digər qrupun xüsusiyyətləri və xidmət sferasının tənzimlənməsinin səmərəliliyinin artırılması nöqtəyi-nəzərindən təhlil edilir.

Dissertasiyada, xidmətlərin müxtəlif meyarları və buna müvafiq olaraq müxtəlif təsnifatları səciyyələndirilir: xidmətlərin maddiləşmə və hiss edilmə dərəcəsi; istehlakçıların oriyentasiya dərəcələri; insanların şəxsi əlaqələrinin səviyyəsi; xidmətlərin əmək tutumu; xidmət sferasında ictimai və şəxsi başlanğıcların nisbəti və s.

Aparılmış təhlilə istinad edərək, belə bir nəticə əsaslandırılır ki, xidmət sferasının təsnifatının təkmilləşdirilməsi istehsal-texnoloji və ixtisaslaşdırılmış funksional yanaşmalardan daha tam istifadə yolu ilə aparılmalıdır. Buna görə xidmətlərin müxtəlif funksional istiqamətli aşağıdakı sektorlarını fərqləndirmək məqsəduyğundur: ictimai yönümlü xidmətlər; ev təsərrüfatına yönəldilmiş xidmətlər; fərdi xarakterli xidmətlər.

2. Xidmətlər bazarının strukturunun və xüsusiyyətlərinin tədqiqi

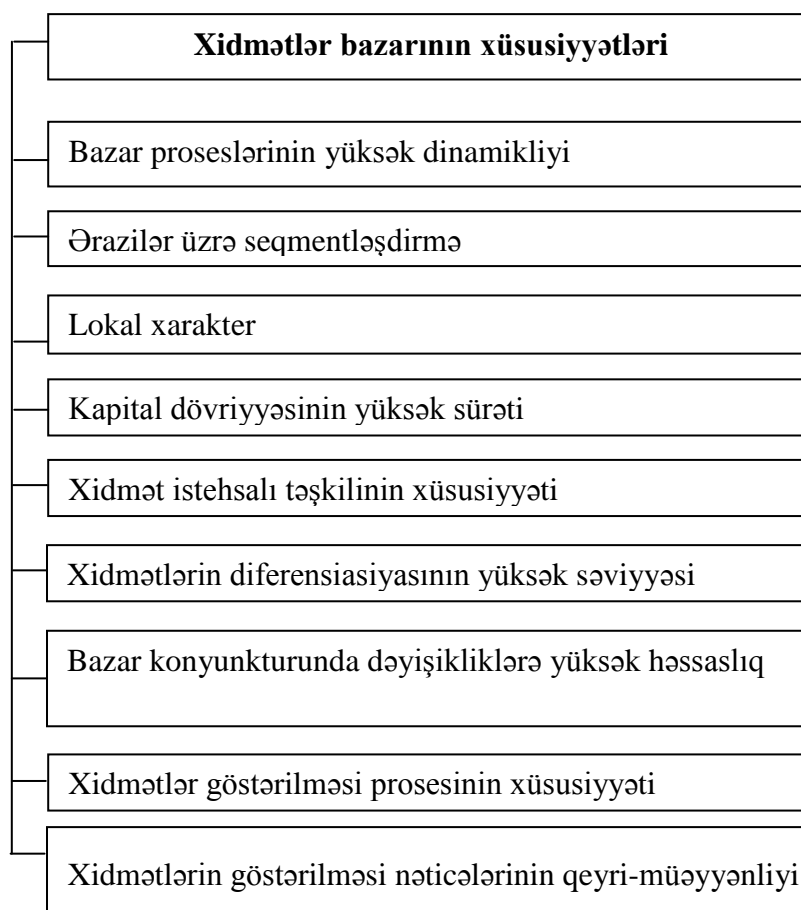
Xidmətlər bazarının aparılmış tədqiqatları nəticəsində, müasir şəraitdə xidmətlər bazarının mahiyyəti, strukturu və xüsusiyyətləri açıqlanır.

Təcrübədən göründüyü kimi, xidmət sferasının müxtəlif sahələrində bazarın inkişaf səviyyəsi heç də eyni deyildir. İstehsal və işgüzar xidmətlər, ticarət və ictimai iaşə, məişət xidmətləri və şəxsi xidmətlər, turizm və əyləncə sənayesi sahələrində xidmətlər bazarı ictimai ehtiyacların effektiv təmin olunmasının ən çox inkişaf etmiş vasitəsidir. Təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və incəsənət kimi sahələrdə bazar münasibətlərinin spesifikasiyası isə həm xidmətlər bazarının xüsusiyyətləri ilə, həm də bu sferaya aid xidmətlərin təqdim edilməsində dövlət və bələdiyyə sektorunun müəssisə və təşkilatlarının əhəmiyyətli dərəcədə iştirakı ilə bağlıdır. Bu, hər şeydən əvvəl, sosial-mədəni xidmət sferasında bazarın səmərəsizliyinin bir sıra obyektiv səbəbləri ilə izah edilməlidir. Nəticədə həmin xidmətlərin istehsalına dövlətin müdaxiləsinə, bu sahədə xüsusi sahibkarlıq fəaliyyətinin məhdudlaşdırılmasına ehtiyac yaranır.

Əmtəə bazarının növlərindən biri kimi, onunla birgə mövcud olan xidmətlər bazarı bazar iqtisadiyyatının ümumi qanunları çərçivəsində inkişaf edir və bu qanunlara tabe olur. Bununla bərabər, xidmətlər bazarı bir sıra spesifik xüsusiyyətlər malikdir. Xidmətlər bazarının əsas xüsusiyyətlərinə aşağıda sadalananları aid etmək olar (bax: şək.2): 1. Bazar proseslərinin yüksək dinamikliyi; 2. Ərazi üzrə seqmentləşmə; 3. Lokal xarakter; 4. Kapital dövriyyəsinin yüksək sürəti; 5. Xidmətlər

istehsalının təşkilinin spesifikasi; 6. Xidmətlərin yüksək dərəcədə diferensiasiyası; 7. Bazar konyunkturunda dəyişikliklərə yüksək həssaslıq; 8. Xidmətlər göstərilməsi prosesinin spesifikasi; 9. Xidmətlər göstərilməsi üzrə fəaliyyətin nəticəsinin qeyri-müəyyənliyi.

Müasir cəmiyyətin sosial-iqtisadi orqanizmində xidmətlər bazarının rolu durmadan artır, buna görə onun inkişafını hansı amillər müəyyən etdiyini bilmək əhəmiyyətlidir. Bazarıyaradıcı adlandırılan bu amillər çox müxtəlifdir, sırf iqtisadi xarakterli amillərdən başlamış mental, psixoloji amillərə, makroiqtisadi xarakterli amillərdən başlamış mikroiqtisadi amillərə qədər geniş əhatəlidir. Başlıca olaraq, bazarın formalaşmasına və inkişafına təsir edən 7 amili xüsusi qeyd edirlər: iqlim, təbii, demoqrafik, struktur, nəqliyyat, məskunlaşma və şəhəryaradıcı amillər.

Şəkil 2. Xidmətlər bazarının əsas xüsusiyyətləri

Xidmətlər bazarının xarakteristikası onun ayrı-ayrı növlərinin araşdırılmasını da nəzərdə tutur. Müxtəlif əlamətlərdən istifadə edərək, xidmətlər bazarının aşağıda sadalanan növlərini göstərmək olar:

1. Əhatə sferası üzrə: dünya bazarı, milli bazar (bir ölkə çərçivəsində və ya daxili bazar), yerli (lokal) bazar. Bundan əlavə, regional xidmətlər bazarını fərqləndirirlər.

2. Legitimlik dərəcəsi üzrə – leqal (hüquqi qaydalar çərçivəsində fəaliyyət göstərən) xidmətlər bazarı və “kölgəli” (qeyri-leqal) xidmətlər bazarı.

Xidmətlər bazarının bu növlərinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi Azərbaycan üçün son dərəcə aktualdır. Bazar təsərrüfatına keçid şəraitində xidmət sferasının sürətli inkişafı obyektiv zərurətə çevrilmişdir. Bu sahənin spesifik xüsusiyyəti isə ondan ibarətdir ki, burada əsasən, nağd pul dövr edir və kiçik biznes üstünlük təşkil edir. Sabitləşmiş qanunverici baza olmadığı şəraitdə xidmət sferası kölgə iqtisadiyyatının elementlərindən birinə çevrilə bilər.

3. Tənzimlənmə dərəcəsinə görə “azad” və “tənzimlənən” xidmətlər bazarlarını fərqləndirirlər.

4. Dolğunluq dərəcəsinə görə – dolğun olmayan (kasad), izafi və tarazlaşmış xidmətlər bazarları.

İşdə, xidmətlərin formasına, məzmununa və onların inkişaf dinamikasına təsir edən dörd əsas sistemyaradıcı amil göstərilir: xidmət sferasının sahəvi strukturu; xidmət sferasına aid müəssisələrdə mülkiyyət forması; regional (demoqrafik, ərazi-iqlim, maliyyə və s.) şərait; istehlak bazarının ümumi vəziyyəti, o cümlədən: xidmət kompleksinə tələbatın dinamikası və strukturu.

İşdə belə bir qənaət əsaslandırılır ki, xidmətlər bazarına ərazi kəsiyində baxılmalıdır, çünki xidmətin göstərilməsi müəyyən xidmətləri təqdim edən təsərrüfat subyekti ilə istehlakçının bilavasitə eyni ərazidə yerləşməsinə nəzərdə tutur. Bununla bərabər, əhalinin əsas hissəsinin gəlirlərinin nisbətən aşağı səviyyəsi ilə səciyyəvi olan regionlarda, xüsusən kənd yerlərində əsasən kommersiya yönümlü xidmətlər bazarının inkişafı xeyli ləngiyir. Ona görə aşağıdakı məqamlar bu bazarın ərazi xüsusiyyətlərinə aid edilməlidir: bu bazarın müəssisə və təşkilatları əsasən inkişaf etmiş sənayeyə, kənd təsərrüfatına, müvafiq infrastruktura malik olan, yəni servis müəssisələrinin öz gəlirlərini artırmasına, istehlakçıların isə vaxta qənaət etməsinə və münasib qiymətlər üzrə keyfiyyətli xidmətlərdən istifadə etməsinə imkan verən,

sosial-iqtisadi inkişafın yüksək səviyyədə olduğu, rəqabət şəraitində əhaliyə təqdim edilən kompleks xidmətlər bazarının inkişafına istiqamətlənmiş ərazinin iri və orta şəhərlərdə cəmləşmişdir.

3. Xidmətlər bazarının dövlət tənzimlənməsi mexanizmlərinin xarakteristikası

Xidmətlər bazarında baş verən proseslərin tənzimlənməsinin səmərəliliyi, müvafiq səviyyəli sosial məsələlərin həlli bu bazarın dövlət tənzimlənməsində bu və ya digər üsul və mexanizmlərin tətbiqindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. İşdə, bu metodlar məzmunu və obyektə təsir xarakterinə görə təsnifatlandırılır.

Müəllifin fikrincə, xidmət sferasında sosial-iqtisadi proseslərin dövlət tənzimlənməsinin ən əhəmiyyətli hədəfləri bunlardır: xidmətlərin sahəvi strukturunda və onların inkişaf sürətində progressiv irəliləyişlərin təmin edilməsi; ədalətli rəqabət üçün şərait yaradılması; xidmət sferasında sahibkarlığın, o cümlədən kiçik biznesin inkişafının stimullaşdırılması; xidmətlərin istehsalında və təqdim edilməsində özəl və ictimai sektorların optimal nisbətinin təmin edilməsi; xidmətlərin ixracat potensialının artırılması.

Xidmətlər daxili bazarının tənzimlənməsi tədbirlərinin əsasını ölkənin siyasi, iqtisadi və sosial maraqları, o cümlədən: işçi qüvvəsinin məşğulluğu, xidmət sferasının əsas sahələrində yerli sahibkarların dəstəklənməsi, daxili kapital qoyuluşlarının artmasının stimullaşdırılması və milli mədəni dəyərlərin qorunub saxlanması məsələləri təşkil edir.

Ölkə hökuməti həmçinin, subsidiyalar və güzəştli kreditlər verilməsi, güzəştli vergitutma vasitəsilə daxili və xarici bazarda milli xidmət sahələrinin rəqabətə davamlılığının artırılmasını stimullaşdırır.

İşdə qeyd edilir ki, zəzar proseslərini korporativ tənzimləmə tədbirləri müasir iqtisadiyyatda getdikcə daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. İctimai istehsalın miqyasının artması, bazarın qloballaşması nəticəsində müxtəlif növ xidmətlərin çox böyük həcmdə satışına nəzarət edən güclü korporasiyalar yaranmışdır. İqtisadi baxımdan inkişaf etmiş ölkələrdə ən böyük şirkətlər istehlak mallarının və xidmətlərin satış həcmələrinin 40%-inə qədərini öz əllərində cəmləşdirmişlər.

Son zamanlar xidmətlər sektorunun bazar tənzimlənməsi formalarının arasında strateji marketinq mühüm yer tutur. Buraya həm müəssisələrin marketinqi, həm də makromarketinq, o cümlədən dövlət kontraktları sisteminə, dövlət və bələdiyyə sifarişlərinin idarə edilməsinə əsaslanan dövlət marketinqi daxildir.

Əsərdə dövlətin və məlumatların təhlilinin yeni metodlarının köməyi ilə istehlakçıların davranışında baş verən dəyişiklikləri, müştəri bazasının sabitliyini və texnikanın inkişafını proqnozlaşdırmağa imkan verən müasir informasiya texnologiyaları əsasında marketinqin yeni paradigması tədqiq olunur.

İşdə müəllif xidmətlər bazarının fəaliyyətinə dövlətin müdaxiləsi həddləri məsələsini tədqiq edir. Dissertasiyada vurğulanır ki, xidmətlərin təbiətinə görə, iqtisadiyyatın üçüncü sektoru ilk növbədə xırda və orta servis strukturlarının hesabına inkişaf edir. Sahə və ərazi bazarlarında iri xidmət istehsalçısının yaranması kifayət qədər nadir hadisədir. Bu hadisə çox vaxt o yerdə baş verir ki, orada müxtəlif və çoxsaylı korporativ cəmiyyət fəaliyyət göstərir, kəskin rəqabət sayəsində təcrübə qazanılır, dünya səviyyəli standartlar yaradılır, xidmətlərin geniş spektri işlənib hazırlanır. Beləliklə, xidmət sferasının uğurlu inkişafı yalnız bu şərtlə mümkündür ki, yeni firmaların yaradılması asanlaşdırılmış və arzu edilən hal olsun, rəqabətin dəstəklənməsi və xidmət sferasında bazar proseslərinə müdaxilə edilməməsi dövlətin qəti siyasəti olsun.

Xidmət sferası - iqtisadiyyatın ən çox segmentləşdirilmiş, texnoloji və ərazi əlamətlərinə görə bölgünün ən geniş yayıldığı sahəsidir. Əgər dövlət tənzimlənməsi yeni texnikanın və texnologiyaların tətbiqini ləngidərsə, inkişafı yavaşdır və ya xidmətlərin yeni növlərinin yaranmasına maneələr yaradarsa, ümummilli sahələrə və bazarlara xidmətlərin ayrı-ayrı müstəqil təzahürlərini əngəlləyərsə, xidmətlərin xarici təchizatçıları ilə rəqabəti boğarsa, onda yekunda həm xidmət sferasına, həm də bütövlükdə iqtisadiyyata zərər vurular.

Təhlil göstərir ki, hətta iqtisadi cəhətdən yüksək dərəcədə inkişaf etmiş ölkələrdə də dövlətin heterogen xidmət sferasını müstəqil surətdə tənzimləmək və idarə etmək iqtidarında deyil. Dövlət idarələrinin səmərəsizliyi geniş etiraf edilir. Bununla belə, şəxsi təşəbbüs həm xidmətin yaxşılaşdırılmasına, xidmətlərin dəyərinin

azaldılmasına, onların keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, həm də xidmət sferasının beynəlmilləşdirilməsinə kömək edə bilər.

4. Xidmətlər bazarının inkişafına qloballaşma proseslərinin təsirinin tədqiqi

Dissertasiyada, ölkənin elmi ədəbiyyatında az tədqiq olunmuş, xidmətlər bazarı problemlərində yeni tendensiyalar – son zamanlar güclənən qloballaşma prosesləri və onların xidmət sferasında yaratdığı dəyişikliklər nəzərdən keçirilir.

Xidmətlər bazarının inkişafının Azərbaycanda mövcud olan problemlərinin daha dərinlən təhlili məqsədilə, müəllif, son zamanlar dünyada, ilk növbədə postindustrial ölkələrdə xidmətlər bazarının inkişafında onun çoxplanlı transformasiyasının əsasını təşkil edən yeni tendensiyaların və hadisələrin tədqiqini zəruri hesab edir.

Əsərdə, nəzərdən keçirilən dövrdə xidmət sferasının qabaqlayıcı tərzdə artmasının uzunmüddətli mənbələrinin təsirini və onun ümumtəsərrüfat rolunu əhəmiyyətli dərəcədə, bir-biri ilə sıx qarşılıqlı təsirdə gücləndirmiş amillər kompleksi – yeni texnologiyalar, institusional islahatlar, struktur-təşkilati dəyişikliklər təhlil edilir. Xidmətlərin transformasiyasının ən əhəmiyyətli tərəfləri təyin edilir: xidmət sahələrinin müasir texnoloji baza üzərinə keçidi, istehsalın funksional baxımdan mürəkkəbləşməsi, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının təsiri altında məhsulun təbiətinin dəyişməsi, bilik iqtisadiyyatına inteqrasiya, qlobal bazarlar, təsərrüfatın maddi sferası ilə qovuşma. Bundan əlavə, dəyişikliklərin xidmət sferasının və onun ayrı-ayrı sahələrinin əsas parametrlərinə təsiri qiymətləndirilir.

Bizim apardığımız təhlilin digər istiqaməti – qeyri-maddi istehsalın postsənaye iqtisadiyyatına töhfəsini: qeyri-maddi istehsalın makroiqtisadi dinamikaya, xidmət sferasının struktur və keyfiyyət parametrlərinə təsirinin yollarını, mexanizmlərini və dərəcəsini təyin etməkdən ibarətdir.

İşdə belə bir nəticə əsaslandırılır ki, hal-hazırda xidmət sferasının inkişafında başlıca cəhət – bu sferanın maddi istehsal sferasından texnoloji və təkrar istehsal baxımından qarşılıqlı asılılığının kəskin şəkildə güclənməsi, iqtisadiyyatın bütün sahələrinə və iqtisadi fəaliyyətin bütün növlərinə “maddi məhsul” istehsalının dərin nüfuz etməsi, bunun nəticəsində ayrı-ayrı sahələr arasında sərhədlərin silinməsidir.

Çoxplanlı dəyişikliklər nəticəsində xidmət sahələri prinsipcə fərqli keyfiyyət səviyyəsinə çatmışdır. Əvvəllər məhz xidmətlərin istehsalına xas olan bir sıra immanent xarakteristikalar, onun texnoloji bazası, struktur nisbətləri dəyişmiş, funksiyaları mürəkkəbləşmişdir və s. Bu əsasda baxılan sferanın ümumtəsərrüfat rolu kəskin artmış, müasir iqtisadiyyatın artım mənbələrinə və sürətinə, onun struktur və təkrar istehsal parametrlərinə, sosial inkişafa, qlobal iqtisadiyyatda ölkələrin rəqabət mövqelərinə onun təsiri güclənmişdir.

Dünyada iqtisadi inkişafın ən əhəmiyyətli struktur qanunauyğunluqlarından biri kimi, xidmət sferasının iqtisadiyyatda mövqelərinin genişlənməsi məhsuldar qüvvələrin fasiləsiz artması, iqtisadiyyat və sosial şərait mürəkkəbləşdikcə, əhalinin həyat, təhsil və mədəni səviyyəsi yüksəldikcə “tələbatın artması” kimi fundamental qanunauyğunluqların sıx qarşılıqlı əlaqəsi ilə bağlıdır. Gündəlik həyatda onların təsiri istehlakçı və istehsalçıların xidmətlərə tələbatının, həmçinin əhalinin sosial ehtiyaclarının nisbətən sürətli artımında təzahür edir.

Müharibədən sonrakı ilk onilliklərdə bir sıra sahələrdə əvvəllər hədsiz pərakəndə vəziyyətdə olan bazar strukturunun yenidən qurulması xidmətlər sektorunun özünün kəmiyyət və başqa parametrlərinə güclü təsir göstərmişdir. Maliyyə-kredit, nəqliyyat, rabitə, kino sənayesi xidmətləri bazarlarında əvvəllər də mühüm yer tutan böyük biznes, kifayət qədər fəallaşaraq, bazar ekspansiyası üçün şəbəkə sistemləri, franşayzinq və sair effektiv təşkilati modellərdən istifadə etməklə, pərakəndə ticarət və ictimai iaşə, rekreasiya, mehmanxana biznesi kimi sferaları mənimsəyirdi. Çox vaxt xırda biznesdən başlayan, sürətlə genişlənərək iri miqyas almış firmalar yeni xidmətlər bazarlarında yer tuturdu.

Xidmətlər sektorunun genişlənməsinin yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz və bir sıra başqa uzunmüddətli ənənəvi amillərinin sayı, keçən əsrin 70-ci illərinin sonundan etibarən, inkişaf etmiş iqtisadiyyatın postsənaye mərhələsinə daxil olmasını müşayiət edən yeni proses və hadisələrlə əhəmiyyətli dərəcədə zənginləşmişdir. Onların ümumi nəticəsi – sırf xidmətlər istehsalına immanent şəkildə xas cəhətlər hesab edilən bir sıra baza xarakteristikalarının radikal dəyişikliklərə məruz qalmasıdır.

Baxılan sektorda baş verən dəyişikliklərin gedişi və miqyası ayrı-ayrı ölkələr

üzrə nəzərəcarpacaq dərəcədə fərqlənir. Bununla belə, ümumi fonda, xidmət növlərinin əksəriyyətinə xas olan bir sıra yeni tendensiya və irəliləyişlər kifayət qədər aydın izlənilir (bax: cədv.1).

Baxılan sferada baş verən dəyişikliklər kompleksində öz əhəmiyyətinə görə, ilk növbədə, bu sferanın maddi bazasının transformasiyası - praktik olaraq bütün sahələrin müasir texnologiyalara keçidi seçilir və bu keçid prosesinin özəyini İKT təşkil edir.

Cədvəl 1

Bir sıra ölkələrin ÜDM-ində sahə qruplarının xüsusi çəkisi (%)

Ölkələr	Ticarət, ictimai iaşə, mehmanxana biznesi		Nəqliyyat, anbar təsərrüfatı, kommunika-		Maliyyə, sığorta, daşınmaz əmlak, peşəkar		Təhsil, səhiyyə, sosial xidmətlər		Dövlət aparatı xidmətləri	
	1985	2012	1985	2012	1985	2012	1985	2012	1985	2012
ABŞ	17,4	15,0	6,2	5,9	23,6	32,8	9,1	15,8	12,0	8,0
Böyük	11,4	16,3	6,8	6,8	16,9	31,9	5,2	17,9	12,7	5,1
Almaniya		11,8	5,4	5,8	11,5	29,2		16,2	11,1	5,7
Fransa	14,6	12,3	6,1	6,4	18,3	33,9	4,9	17,3	16,9	7,4
İtaliya	19,1	14,9	5,4	7,6	21,5	27,6	0,9	14,4	12,1	6,4
Kanada	12,2	13,8	6,3	6,8	16,6	25,2	7,3	14,0	14,2	5,6
Yaponiya	13,4	17,0	6,4	6,4	16,4	20,6	16,4	13,0	8,2	5,5
İsveç	10,7	12,7	5,4	7,2	16,0	25,3	4,2	20,2	21,0	4,8
Norveç	12,4	10,0	8,9	7,5	17,2	17,9	15,7	16,0	4,9	4,5
İspaniya	20,2	17,0	5,6	6,8	17,7	23,1	5,7	14,9	11,6	6,0
Koreya	13,6	9,7	7,3	7,2	11,5	21,7	5,8	12,7	7,2	6,4
Çexiya	12,5	14,4	7,3	10,3	15,1	17,3	7,2	11,3	5,9	5,5

Mənbə: OECD in Figures. Statistics of the Member Countries 1987. Edition: p.38,39: 2013. p. 20,21.

İnnovasiya texnologiya sıçrayışı baxılan sektorun bir sıra parametrlərinə çox güclü təsir göstərir. Bu sektorun sahəvi tərkibi informasiya profilli xidmətlərin yeni blokunun hesabına zənginləşmişdir. Buraya, ilk növbədə, kommunikasiya vasitələri, mobil rabitə növləri, məlumat bazalarının yaradılması və təqdim edilməsi, informasiya axınlarının emalına, proqram təminatının hazırlanması, sistem inteqrasiyası, kompüter şəbəkələrinə xidmət və onların idarə edilməsi məsələləri aiddir. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının və onların təsərrüfat baxımından mənimsənilməsinin çox geniş vüsət alması xidmətlərin bu növlərindən

hər birinin istehsalının aktiv şaxələndirilməsi ilə müşayiət olunurdu.

Xidmətlərin ənənəvi növlərinin çoxplanlı dəyişiklikləri və funksional baxımdan mürəkkəbləşməsi prosesi də az əhəmiyyət kəsb etmir. Maliyyə sektorunda əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermişdir: əməliyyatların miqyası artmış, müəssisələrin tiplərinin və xidmətlərin çeşidi daha müxtəlif olmuş, onların bir sıra yeni növləri meydana çıxmış, qlobal maliyyə bazarları əmələ gəlmişdir.

Son 2-3 onillikdə bir sıra xidmətlərin qlobal təsərrüfat məkanına çox sürətli çıxışı və ümumi qloballaşma prosesinin sürətlənməsi – lokal bağlılığın və zaman məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılması ilə bağlıdır. Yeni texnologiya əsasında servis xidmətlərinin keyfiyyəti əhəmiyyətli dərəcədə artır: istehlakçıların seçim variantlarının spektri genişlənməmişdir; müştərinin üstünlük verdiyi amillər və onun tələbləri daha tam və dəqiq nəzərə alınır; kütləvi xidmət modelləri fərdiləşdirilmiş servis xidmətləri ilə tamamlanır və ya onlarla əvəz edilir.

Tədqiq edilən dövrdə baxılan sektorun strukturunda ciddi irəliləyiş olmuşdur. Yeni xidmət növlərinin yaranması və ənənəvi xidmət növlərinin daha xırda növlərə bölünməsi hesabına baş verən yenilənmələrin təsiri altında xidmətlərin sahəvi tərkibi əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmişdir.

Ötən əsrin 80-ci illərinin ortalarında inkişaf etmiş ölkələrdə xidmət sferasının sahələrarası nisbətləri nəzərəcarpacaq dərəcədə fərqlənirdi. Bu fərqlər həmin ölkələrin hər birində milli xüsusiyyətlərini, əvvəlki dövrdə iqtisadiyyatın və cəmiyyətin inkişafının spesifikasiyasını əks etdirirdi. Sonrakı illərdə qlobal xarakterli ümumi proseslərin təsiri altında struktur eyniliyi meyllərinin güclənməsi müşahidə olunur. Ölkələrin əksəriyyətində ənənəvi sahələrin – ticarət, ictimai iaşə, mehmanxana sektoru, xüsusilə nəqliyyat və rabitə sektorlarının mövqeləri nisbətən sabitləşmişdir: dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin ümumi daxili məhsulunda həmin sahələrin məhsullarının xüsusi çəkisi cüzi dəyişmiş, cari onilliyin başlanğıcında isə dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin ümumi daxili məhsulunda həmin sahələrin məhsullarının xüsusi çəkisi isə ayrı-ayrı ölkələr üzrə hər iki istiqamətdə kiçik sapmalarla təxminən 20% təşkil etmişdir.

Praktiki olaraq bütün ölkələrin xidmət sferasının strukturunda mərkəzi yeri

xidmətlərin iki böyük qrupu tutur. Birinci qrup maliyyə, peşəkar və işgüzar xidmətləri, həmçinin daşınmaz əmlakla bağlı aralıq və son tələbata bu və ya digər nisbətdə xidmət edən əməliyyatları birləşdirir. İkinci qrupa əhalinin ehtiyaclarının geniş dairəsini əhatə edən sosial profilli xidmətlər daxildir.

Beləliklə, son 2-3 onillikdə inkişaf etmiş ölkələrdə xidmət sferası aydın ifadə olunmuş postsənaye xüsusiyyətləri kəsb edir. Ölkələrin əksəriyyətində onun strukturunda əsas yeri iki böyük sahəvi blok tutur – istehsal təyinatlı və sosial istiqamətli xidmətlər. Postsənaye hərəkətinin tempi və keyfiyyəti xeyli dərəcədə həmin sahəvi blokların işinin nəticələrindən – yeni texnologiyalar və innovasiyalar əsasında istehsalın təkmilləşdirilməsindən və insan resurslarının inkişafından asılıdır. Hazırda aparıcı ölkələrdə ümumi daxili məhsulun 40-50%-i bu xidmətlərin payına düşür. Başqa ölkələr, o cümlədən bazar iqtisadiyyatının qurulması yolunu seçmiş ölkələr də kifayət qədər sürətlə bu səviyyəyə yaxınlaşırlar.

İnkişaf etmiş ölkələrdə xidmətlər sahəsində son 25-30 ildə baş vermiş dəyişikliklərin miqyası və dərinliyi həmin prosesləri xidmət sferasının bir sıra baza xarakteristikalarını köklü surətdə dəyişdirmiş sıçrayış kimi xarakterizə etməyə əsas verir. Əvvəllər xidmət anlayışı kütləvi şüurda əsasən ticarət-vasitəçilik əməliyyatları, məişət xidməti, rekreasiya fəaliyyəti ilə assosiasiya edilirdisə, bu gün onlar getdikcə daha çox hallarda servis xidmətlərinin yüksək texnoloji və intellektual növləri ilə eyniləşdirilir. Lakin bu gün nəqliyyat, ticarət və başqa ənənəvi sahələr də özlərinin hətta iyirmi il bundan əvvəlki analoqlarına az oxşayır. Elm və texnika ilə xidmətlər arasında əsla uyğunluq olmaması haqqında təsəvvürlər də keçmişdə qalmışdır: mürəkkəb texnoloji aparatlara, innovasiyalara əsaslanan müasir istehsalatların çoxu geniş çeşiddə yüksək elmi səviyyəli və keyfiyyətli məhsullar təklif edir. Müvafiq surətdə, xidmətlər sektorunun iqtisadiyyatın dinamikasına və səmərəliliyinə, eləcə də sosial proseslərə təsirinin miqyası genişlənir, bu təsirin formaları əhəmiyyətli dərəcədə çoxalır.

5. Azərbaycanda xidmətlər bazarının inkişafının əsas determinantları və meyllərinin tədqiqi

Dissertasiyada respublikanın xidmət bazarının inkişaf meylləri və müasir

vəziyyəti təhlil edilir, bu sferada maliyyə, kadr təminatı problemləri, dövlət siyasəti xarakterizə olunur. İnkişaf etmiş ölkələrdə xidmət sferasının inkişafı tendensiyalarının təhlili Azərbaycanda xidmət sferası üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən bir sıra istiqamətləri seçməyə imkan verir. İşdə qeyd edilir ki, ölkənin innovasiyalı inkişaf yoluna keçid perspektivləri kontekstində Azərbaycanda və xarici ölkələrdə baxılan sferanın əsas parametrlərini müqayisə etmək, ümumi və fərqli cəhətləri aşkar etmək, Azərbaycanda xidmət sferasının xarici ölkələrlə müqayisədə zəifliklərini və üstünlüklərini müəyyən etmək əhəmiyyətlidir.

Uzunmüddətli oriyentirlər və ölkənin maraqları nəzərə alınmaqla xammal ixtisaslaşmasından imtina etmək, Azərbaycan təsərrüfat sisteminin səmərəli inkişafını və qlobal iqtisadiyyatda onun rəqabətə davamlılığı təmin edən yeni strukturunu formalaşdırmaq zərurəti yaranmışdır.

Dissertasiyada, Azərbaycanda xidmət sferasında baş vermiş dəyişikliklərin gedişi və nəticələri, iqtisadiyyatın və cəmiyyətin inkişafında xidmət sferasının rolu, ölkənin modernləşdirilməsinə onun pozitiv təsirlər potensialı və onun reallaşdırması yolunda qarşıya çıxan maneələr Azərbaycanın iqtisadiyyatı qarşısında duran problemlər kontekstində və xarici ölkələrlə müqayisəli şəkildə nəzərdən keçirilir.

İşdə aparılan təhlil nəticəsində göstərilir ki, Azərbaycanda sistem transformasiyasının gedişində xidmət sferası üçün inkişafın yeni pilləsinə keçid, bütün parametrlər üzrə çox sürətli irəliləmə və bu sferanın ümumi iqtisadi rolunun artması perspektivləri yarandı. Respublika müstəqillik əldə edəndən sonra çoxplanlı dəyişikliklər xidmətlər sahələrinin bütün spektrini - nəqliyyat, rabitə və ticarətdən başlamış maliyyə, işgüzar, məişət və sosial xidmətlərə qədər, müxtəlif dərəcədə də olsa, əhatə etmişdir. Bu dəyişikliklərin mahiyyəti təsərrüfatın təşkilinin planlı sistemindən imtina etməkdən və təsərrüfat fəaliyyətinin yeni institusional prinsiplərinə keçməkdən ibarətdir.

1990-cı illərin əvvəlindən başlayaraq, Azərbaycanda reklam, auditor, franşayzing və s. kimi, əvvəllər az məlum olan xidmətlər yaranmışdır. Hüquq, mühəndislik, məsləhət və bir sıra baş-qa xidmətlərin təchizatçıları sənaye müəssisələrindən uzaqlaşmağa başladılar. Sənaye müəssisələrinin xidmətlər göstərən

struktur bölmələrinin çoxu (təmirilər, ticarətlər, mühasibatlar və s.) de-yure və de-fakto yeni yaranmaqda olan bazarın müstəqil subyektlərinə çevrilir, bununla da Azərbaycanda xidmətlər iqtisadiyyatının əsasını formalaşdırırdı. Bazar iqtisadiyyatı sənayenin və əhalinin sürətlə artan tələbatını peşəkar səviyyədə təmin edə biləcək məxsusi yeni strukturlar tələb edirdi. Həmin dövrdə üç-dörd il ərzində milli bank sistemi yaradıldı. Sığorta, auditor, tibbi, turizm və başqa servis xidmətləri göstərən özəl şirkətlər fəaliyyətə başladılar. Xidmət sferası artım dinami-kasına və mütləq həcmələrinə görə əmtəə istehsalı sektorunu qabaqlamağa başladı.

Xidmət sferasının yenidən strukturlaşdırılmasının əsas istiqaməti, ilk növbədə, dövlət mülkiyyətinin ləğv edilərək dövlətsizləşdirilməsi nəticəsində yeni institusional ukladın formalaşması idi. İqtisadiyyatın sürətlə dövlətsizləşdirilməsi nəticəsində xidmət sahələrində özəl sektorun formalaşması başlandı. Bu prosesin prinsipial əhəmiyyətli daha bir kanalı özəlləşdirmə ilə bağlı olmayan yeni sahibkarlıq idi. Həm Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün yeni sferalarda, həm də ənənəvi fəaliyyət növlərində yeni firmalar yaranırdı. Praktiki olaraq bütün sahələrin zəif inkişafı; müəssisələrin imkanlarına, onların müxtəlifliyinə, texnoloji təchizatına, memarlıq-planlaşdırma qərarlarına və başqa göstəricilərə görə dünya səviyyəsindən ciddi gerilik, həmçinin sahələrin əksəriyyətində start kapitalının nisbətən kiçik olması kimi bir sıra amillər xidmətlərlə bağlı yeni biznes növlərinin sürətlə yaranmasına imkan yaradırdı.

Məlum olduğu kimi, xidmət sferası əsasən kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri ilə təmsil edilmişdir. Buna görə, başqa dövlətlərin iqtisadiyyatında kiçik və orta biznesin payını nəzərə alaraq, demək olar ki, müasir Azərbaycanın bazar iqtisadiyyatı strukturunda 100-120 min kiçik müəssisə mövcud olması ehtimal edilir. Hələlik bu cür kiçik müəssisələrin sayı təxminən 14 minə bərabərdir. Azərbaycan iqtisadiyyatında onun payı 12%-ə qədər, ÜDM-də payı isə 7% təşkil edir. Bu məlumatlar xüsusilə ona görə diqqətəlayiqdir ki, dünyanın iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrində kiçik və orta müəssisələrin sayı həmin ölkələrdəki müəssisələrin ümumi sayının 80%-dən çoxdur, iqtisadi fəal əhalinin üçdə iki hissəsi burada cəmlənmişdir və ümumi daxili məhsulun yarıdan çoxu kiçik və orta müəssisələrdə istehsal edilir.

Qiymətin əmələ gəlməsinin bazar prinsiplərinə keçidi xidmətlər sahəsinin transformasiyasının daha bir fundamental amili olmuşdur.

Qiymətin əmələ gəlməsi sistemində bazar münasibətlərinə keçid çox sahələrdə müvafiq sektorun və bazar dəyişikliklərinin dinamikası üçün ən güclü təkan oldu. Xidmətlərin qalıq prinsipi üzrə maliyyələşdirilməsi modeli öz yerini xidmətlərin daxili və xarici yığım mənbələri hesabına inkişafı modelinə güzəşt etdi. Qiymətlərin və mənfəətliliyin artması yeni bizneslər yaradılmasına, istehsalın genişlənməsinə sərmayə qoyulmasını stimullaşdırdı. Kütləvi istehlakçı, həyat səviyyəsinin düşməsinə və qiymətlərin sürətlə artmasına baxmayaraq, bu və ya digər dərəcədə daha əvvəl təxirə salınmış tələbatı reallaşdırmağa, xidmətlər seçimi üçün yaranmış imkanlardan istifadə etməyə çalışırdı. Bazar sisteminin təşəkkülü və təsərrüfatın qlobal iqtisadiyyata inteqrasiyası şəraitində istehsal sferasının müxtəlif xidmətlərə tələbatı artırdı.

Açıq iqtisadiyyat və ölkəyə xarici kapital axını xidmətlər sahəsində baş verən dəyişiklikləri müəyyən edən ən mühüm amillərdəndir. Azərbaycanda xidmətlər bazarının çox ümidverici perspektivləri, kapital qoyuluşları ilə bağlı xərclərin tezliklə çıxarılması, xərclərə qənaət və xidmətlərin miqyasları hesabına investisiya risklərinin nisbətən aşağı olması bu ölkəyə xarici kapitalı cəlb edən əsas səbəblərdir.

Xarici kapital xidmətlər sektorunun inkişafına və yenidən strukturlaşdırılmasına çoxtərəfli təsir göstərir. Yerli biznes xidmətlər sektorunun təmsalında böyük maliyyələşdirmə mənbəyi əldə etmişdir. Bu, özlüyündə mühüm faktır, lakin xidmətlər sektoru yerli biznes üçün həm də xidmət texnologiyaları, xidmətlərin təşkili və idarə edilməsi metodları səviyyəsində geriliyi daha sürətlə aradan qaldırmaq, yüksək servis xidmətləri, işgüzar mədəniyyət standartlarını mənimsəmək imkanı yaradır.

Bir sıra səbəblərə görə xidmətlər bazarında inhisarçılığın kifayət qədər yüksək dərəcəsini və biznes fəaliyyətinə inzibati müdaxilə hallarını nəzərə alsaq, bazar münasibətlərinin inkişafının mövqelərindən rəqabət mühitinin formalaşmasına xarici investorların töhfəsi xüsusilə əhəmiyyətlidir. Azərbaycan istehsalçıları, rəqabətin təzyiqi altında, bazarın prinsip və mexanizmlərini daha sürətlə mənimsəyir, perspektivli bazarlar və qiymətli resurslar üçün mübarizəyə qoşulurdular. Yerli

biznes əcnəbilərlə rəqabətdə, həmçinin, onlarla əməkdaşlığın müxtəlif formalarında yaxşı sahibkarlıq məktəbini keçir, onu dünya səviyyəsindən geriləməni dəf etmək üçün təcrübə və resurs toplayırdı.

Ölkədə müxtəlif mülkiyyət formaları və müəssisələrin müxtəlif tipləri, xidmətlərin geniş çeşidi ilə təmsil edilmiş, istehlakçı tələbatının spesifikasiyasına, fərdiləşdirilmiş xidmətə yönəldilmiş yeni xidmətlər sistemi bərqərar olundu.

Yuxarıda adları çəkilən amillərdən əlavə, xidmət sferasının inkişafını xarakterizə edən bir sıra başqa makroiqtisadi amillər və göstəricilər də var: xidmət sahələrində yaradılmış ümumi daxili məhsul, xidmətlərin ixracı və idxalı, əmək haqqının ölçüsü, “kölgə” əlaqələrinin xarakteri və miqyası və s.

Eyni zamanda bunu da görməmək olmaz ki, müstəqillik illərində xidmətlərin təkamülünün ümumi mənzərəsi çoxsaylı təzadlı fraqmentlərdən formalaşır. Bu sferada baş verən dəyişikliklərin fərqləndirici xüsusiyyəti – onların qeyri-müntəzəm olmasıdır. Təsərrüfat mühitinin, təsərrüfat mexanizmlərinin xarakterinə və bu mühitdə fəaliyyətin nəticələrinə görə bir neçə seqmenti fərqləndirmək olar. Bir qayda olaraq yeni şəraitdə fəaliyyət göstərən, yeni yaradılmış biznes sivil bazara ən yüksək dərəcə yaxınlaşır. Bu biznes əksər hallarda bazar ekspansiyasına, mənfəətin və rəqabətə davamlılığın artırılmasına istiqamətlənir, perspektivə işləyir.

Büdcə sahələrində – infrastruktur, sosiomədəni və elm sahələrində prinsipcə fərqli vəziyyət yaranmışdır. Bu sahələrdə islahatlar çox ləng gedir, onların həyata keçirilməsində ciddi çətinliklər üzə çıxır. Bu sferada təşkilatların çoxu sovet dövrünün təşkilat modelinə xas olan bir sıra elementləri hələ də saxlayaraq, cüzi həcmdə büdcə vəsaitlərindən də az-çox səmərəli istifadə etməyi bacarmır və maliyyələşdirmə probleminin həllini, çox vaxt, aktiv kommersionlaşdırma yolunda görür.

Azərbaycanda xidmət sferasının transformasiyasının bir xüsusiyyəti də ondan ibarətdir ki, xidmət sahələri arasında və hər bir xidmət sahəsi çərçivəsində dəyişikliklər qeyri-müntəzəm xarakter daşıyır, dəyişikliklərin miqyasları və templəri, texnologiyaların səviyyəsi, servis xidmətlərinin təşkilinin və idarə edilməsinin keyfiyyəti kəskin fərqlənir. Bəzi xidmət sahələrində – məsələn, telekommunikasiya, pərakəndə ticarət, daşınmaz əmlakla bağlı əməliyyatlar, maliyyə və sığorta sahəsi,

avtoservis, informasiya xidmətləri və bir sıra işgüzar xidmətlərdə irəliləyiş olmuşdur, başqa sahələrdə – poçt, nəqliyyat xidmətlərinin bəzi növləri və məişət xidməti sahələrində isə islahatlar ləng gedir.

Audit, konsaltinq, informasiya-kompüter xidmətləri kimi intensiv elmtutumlu bir sıra biznes növlərinin yüksək dinamizminə baxmayaraq, xidmətlər sektorunun strukturunda ənənəvi sahələrin xeyrinə böyük disbalans hələ də davam edir.

Sahədaxili ziddiyyətlər də müşahidə edilir. Bu ziddiyyətlər, əsasən, əhalinin gəlirlərinin səviyyəsində dərin fərqlərdən irəli gəlir. Bir sıra bazarlarda əhalinin imkanlı təbəqələrinin yüksək keyfiyyətli və çox vaxt dünya səviyyəli xidmətlərə tələbatını təmin edən, nisbətən kiçik miqyaslı, içləri çox uğurla gedən xidmətlər seqmenti yaranmışdır. Eyni zamanda əhalinin əksəriyyətinin istehlak səbətində xidmətlərin (MKT xidmətlərindən başqa) payı kiçikdir.

Regional ziddiyyətlər də nəzərə çarpır. Azərbaycanın paytaxtı sürətlə postsənaye şəhərinə çevrilməkdədir. Respublikanın bir neçə başqa şəhəri də əhaliyə xidmətin səviyyəsinə və xidmətin standartlarına görə əyaləti xeyli üstələyir. Mərkəzdən uzaq regionların əhalisi çox vaxt müasir xidmət növlərindən məhrum edilmişdir.

Təsərrüfat strukturun bütün səviyyələrində işçi qüvvəsinin, xüsusən yüksək ixtisaslı kadrların çatışmaması ciddi problemə çevrilir.

Bu və bir sıra başqa problemlərin həlli xidmətlər istehsalının qabaqlayıcı dinamikasından və ən başlıcası – xidmət sahələrinin daha yüksək keyfiyyət səviyyəsinə keçməsindən bilavasitə asılıdır.

Bu və bir sıra başqa problemlərin həlli xidmətlər istehsalının qabaqlayıcı dinamikasından və ən başlıcası – xidmət sahələrinin daha yüksək keyfiyyət səviyyəsinə keçməsindən bilavasitə asılıdır.

Bir sıra xidmət sahələrində dövlətin, bazar qüvvələrinin və ictimaiyyətin nəzarətindən yayınmaq üçün nisbətən geniş imkanlar tapan qeyri-leqal biznes respublikanın xidmət sferası üçün ciddi problemə çevrilmişdir və ölkə rəhbərliyini və ictimaiyyəti ciddi narahat edir. Bu neqativ hala baxmayaraq, bütövlükdə xidmət sferasının inkişafının kəmiyyət göstəricilərinin dinamikasına əsasən, onun pozitiv istiqaməti haqqında nəticə çıxarmaq olar.

Müəllifin apardığı təhlildən görüldüyü kimi, son illərdə xidmətlər bazarında təqdim olunan xidmətlərin müxtəlif istiqamətlərdə keyfiyyətə təkmilləşməsi müşahidə olunur: istehlakçıların alternativ seçim variantları genişlənir, xidmətlərin istehlakçılarının üstünlük verdiyi məqamlar və onların tələbləri daha tam şəkildə nəzərə alınır, kütləvi xidmət modeli fərdi xidmət modeli ilə əvəz edilir, daxili xidmətlər bazarının beynəlxalq səviyyəyə çıxması istiqamətində tədbirlər görülür.

Bununla birlikdə, dünya iqtisadiyyatında müşahidə olunan tendensiyalarla müqayisədə yerli xidmət sferasının, onun ölkə iqtisadiyyatında rolunun təhlili göstərir ki, bu sahədə dəyişikliklərin nəticələri Azərbaycan miqyasında heyrətləndirici təsir bağışladığına baxmayaraq, həmin nəticələr hələlik inkişaf etmiş ölkələrdə vəziyyətlə müqayisə edilə bilməz və innovasiya sıçrayışını hədəf seçmiş Azərbaycan iqtisadiyyatının tələblərinə cavab vermirlər.

6. Azərbaycanın xidmət bazarında iqtisadi proseslərinin dövlət tənzimlənməsi və nəzarəti mexanizmi

Respublikada xidmət sferasının səviyyəsinin və dinamikasının qiymətləndirilməsi onun sahələrinin inkişafına dövlət tərəfindən tənzimləyici təsiri təkmilləşdirməyin zəruri olduğunu göstərir.

İşdə aparılmış təhlil göstərmişdir ki, xidmət sferasında bazar münasibətlərinin inkişafı prosesi bilavasitə dövlətin nəzarəti altında, xidmət sferasının təsərrüfatçılıq subyektlərinin iqtisadi və sosial fəallığı üçün lazımi mühitin yaradılması üzrə qanunverici, iqtisadi tədbirlər və mexanizmlər sisteminin köməyi ilə baş verirdi.

Əsərdə xidmətlərin bu və ya digər növünün tənzimlənməsi üçün respublikanın dövlət idarəçiliyi orqanları tərəfindən tətbiq edilən metodları və mexanizmləri xüsusi göstərilir. Onları altı blok halında birləşdirmək olar:

1) xidmətlərin istehsalı və istehlakının, bu sferada əmək münasibətlərinin qanunvericiliklə tənzimlənməsi.

2) Vergi tənzimlənməsi (vergilər, güzəştlər).

3) dövlət müəssisələri və ya bələdiyyə müəssisələri, dövlət kapitalının iştirakı ilə səhmdar cəmiyyətləri yaradılması yolu ilə ictimai rifah qismində olan xidmətlərin istehsalı.

4) istehsalçılara subsidiya verilməsi (tam və ya qismən) və ya istehsalçıların dolayı yolla dəstəklənməsi (onlara binalar verilməsi, icarə haqqının nizamlanması, məsləhət verilməsi, informasiya dəstəyi, işçilərin ixtisasının artırılmasının təşkili, kreditlərin verilməsi və ya bankda kredit alarkən büdcə zəmanətləri yolu ilə maliyyələşdirmənin təşkili və s.).

5) xidmətlərin istehlakçılara subsidiya verilməsi (birbaşa, müxtəlif sosial ödəmələr vasitəsilə və ya dolayı şəkildə, qiymətlərin tənzimlənməsi vasitəsilə, əhalinin ayrı-ayrı kateqoriyalarına güzəştlərin verilməsi, ödənişin qalan hissəsinin sonradan istehsalçılara büdcədən kompensasiya edilməsi, büdcədən xidmətlər göstərilməsinə sifariş və s.).

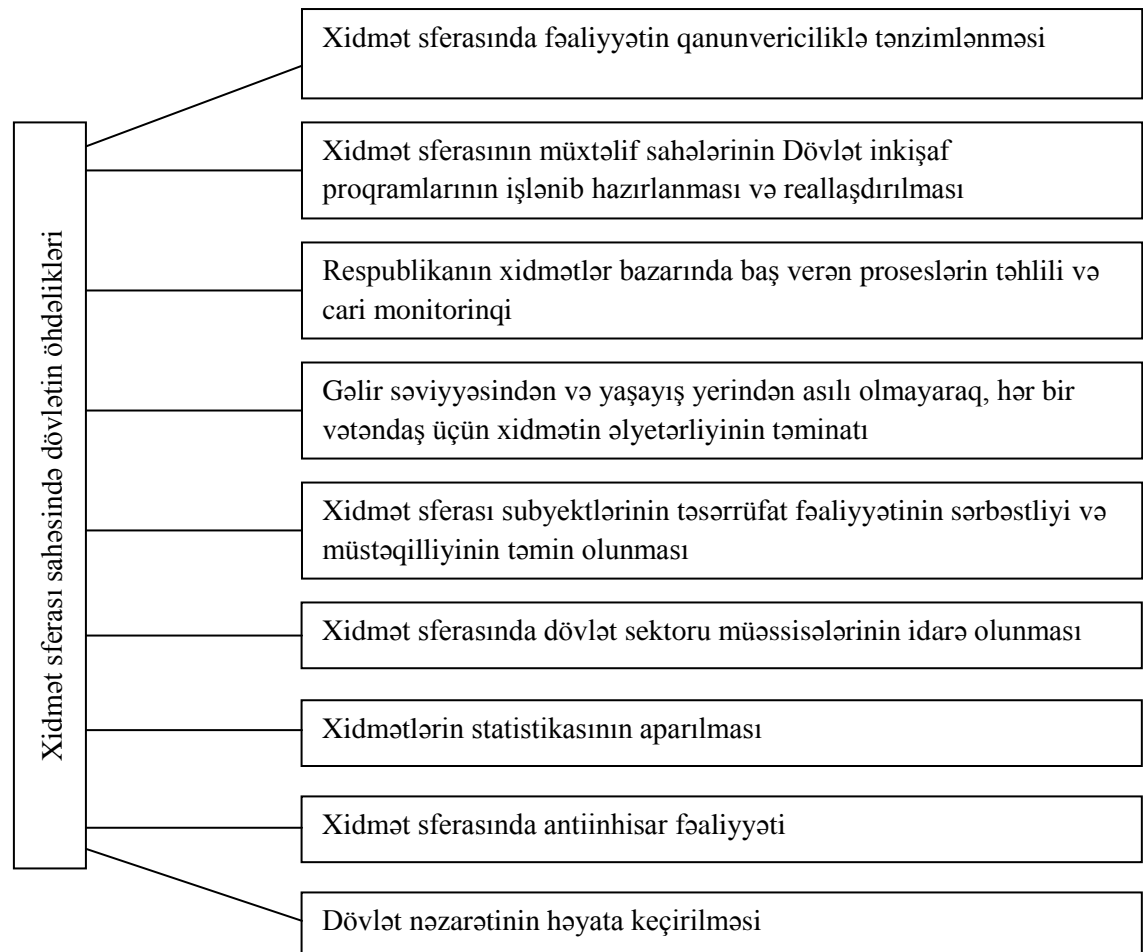
6) xidmətlər göstərilməsi prosesinin təşkilinə nəzarət və xidmətlər göstərilməsi prosesinin operativ tənzimlənməsinin təşkili (nəzarət edən təşkilatların tərkibinin və funksiyalarının təyin edilməsi, onların hüquqlarının və vəzifələrin qanunvericilik yolu ilə dəqiq rəsmiləşdirilməsi).

Tənzimləmənin bu və ya digər metodunun tətbiqi və ya onların əlaqələndirilməsi həm də xidmətin idarə oluna bilməsinin ikinci göstəricisindən – idarəetmə səviyyəsindən (mərkəzi, regional, yerli) əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır və yuxarıda göstərilmiş ilkin şərtlərə əsasən formalaşdırılır.

Apardığımız təhlil göstərir ki, müasir dövrdə Azərbaycanda xidmətlər fəaliyyətinin müxtəlif növlərində formalaşan münasibətlərin mülki-hüquqi tənzimlənməsi sferasının genişlənməsinə obyektiv zərurət yaranmışdır. Ölkədə normayaratma sahəsində yüksək fəallığa baxmayaraq, xidmət sferasının hüquqi tənzimlənməsi sisteminin inkişafı hələlik bu sektorda bazar münasibətlərinin inkişaf səviyyəsindən geri qalır. Bu, çox cəhətdən onunla bağlıdır ki, xidmətlərin mülki hüquqların müstəqil obyekt olması nisbətən yaxın vaxtlarda baş vermişdir. Nəticədə bu sahədə sistemliliyin yoxluğu müşahidə olunur: xidmətlərin bəzi növlərinin göstərilməsi əvvəlki kimi köhnə normalarla, başqaları – yeni normalarla tənzimlənir, xidmətlərin bir hissəsi isə praktik olaraq tənzimlənmir. Vəziyyət həm də ona görə mürəkkəbləşir ki, qanunvericilikdə “xidmət” fenomeninin özünün dəqiq anlayışı yoxdur. Ona görə qanunvericinin xidmətlər göstərilməsi üzrə öhdəliklər və onların

hüquqi tənzimlənməsi formaları haqqında qəti mövqeyi işlənilib hazırlanmamışdır, bu isə xidmətlərlə bağlı fəaliyyət növlərinin səmərəli inkişafına və xüsusilə xidmətlərin keyfiyyəti barəsində istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsinə mane olur.

Azərbaycan qanunvericiliyində dövlətin xidmət sferasında öhdəliklərinin geniş spektri təsbit edilmişdir (bax: şəkil 3).

Şəkil 3. Müasir şəraitdə xidmət sferasında Azərbaycan dövlətinin öhdəlikləri

Respublikada xidmət sferasının dəstəklənməsi və tənzimlənməsi üçün tətbiq edilən iqtisadi tədbirlər və mexanizmlər spektri daim inkişaf edir və təkmilləşir. İdarəetmə orqanları respublikanın xidmətləri bazarında gedən proseslərin təhlilini və cari monitorinqini həyata keçirir.

Hazırda Azərbaycanda xidmətlər bazarına təsir göstərmək üçün idarəetmə orqanları tərəfindən istifadə edilən ən əhəmiyyətli vasitələrdən biri də bütövlükdə xidmətlər bazarının inkişafını təmin edən məqsədli proqram metodlarıdır. Müstəqillik illəri ərzində xidmət sferasına aid sahələrin inkişafı məsələlərinə həsr edilmiş bir sıra

genişmiqyaslı məqsədli kompleks dövlət proqramları reallaşdırılmışdır və reallaşdırılmaqdadır.

Burada ilk növbədə, “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”, “2008-2015-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı” və əlbəttə, “Azərbaycan-2020: gələcəyə baxış” İnkişafın Konsepsiyası kimi konseptual və strateji xarakterli mühüm sənədləri qeyd etməliyik.

Bu və başqa proqram sənədlərində insan kapitalının inkişafı ilə bağlı sektorlarda islahatlar mütləq prioritetlər kimi müəyyən edilmişdir. Sosial siyasət sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin effektivliyini artırmaq vəzifəsi qarşıya qoyulmuşdur. Belə tədbirlər sırasında respublika əhalisinə göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin və onların əlyetərlilik dərəcəsinin artırılması üzrə tədbirlər mühüm yer tutur.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, dövlət proqramlarının proqram-məqsədli idarəetmənin nəzəri və praktiki tələbləri nöqtəyi-nəzərindən təhlili göstərir ki, bu layihələrin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duyulur. Proqramların əsaslandırılma və məqsədyönlülük dərəcəsinə yüksəltmək, onların iqtisadi və sosial səmərəliliyini daha dəqiq hesablamaq lazımdır. Proqramların reallaşdırılmasının idarə edilməsi, idarəetmə funksiyalarının hər hansı xüsusi proqram orqanında mərkəzləşdirilməsi sahələrində hələ həll olunmamış məsələlər vardır. Problem həm də ondan ibarətdir ki, mövcud proqramlar keçid xarakteri daşıyır, ümumiləşdirilmiş iqtisadi göstəricilər əsasında yaradılır və əhalinin ayrı-ayrı qruplarının konkret ehtiyaclarını lazımi dərəcədə nəzərə almır.

Təcrübə göstərir ki, bu amillər üzündən, proqramların çoxunun reallaşdırılması onları işləyib hazırlayanların və idarəetmə orqanlarının güman etdiyi qədər səmərə vermir.

Bununla birlikdə, danılmaz faktdır ki, məqsədli proqramların geniş istifadəsi Azərbaycan iqtisadiyyatının əhəmiyyətli dərəcədə modernləşdirilməsinə xidmət etmiş, xidmət sferasının sosial-iqtisadi rolunun artmasına, onun yüksək sürətlə inkişaf etməsinə, xidmət sferasının bir sıra sahələrində radikal dəyişikliklərə təkan vermişdir.

İşdə belə bir nəticə əsaslandırılır ki, xidmətlər bazarının tənzimlənməsi

istiqamətində hazırda dövlət tərəfindən tətbiq edilən metodlar hesabına Azərbaycanın xidmətlər bazarında bolluq yaradılması üçün, dövlət tərəfindən xidmətlər bazarında fəaliyyətin bütün aspektləri - maddi-texniki təminat, gəlirin bölgüsü prinsipləri, əmək münasibətlərinin tənzimlənməsi, vergi münasibətləri, büdcə ilə maliyyə-kredit hesablaşmaları üzrə təsərrüfatçılıq üçün bərabər şərait yaradılmalıdır.

Dissertasiyada xidmət sferasının tənzimlənməsi sisteminin vacib tərkib hissəsi qismində milli, regional və yerli səviyyəli məqsədli dövlət proqramları, həmçinin, dövlət strateji planlaşdırma, dövlət sektorunda marketing göstərilir.

İşdə, xidmət sferanın resurs təminatı sahəsində ölkədə və dünyada toplanmış müasir təcrübə təhlil edilir, maddi və qeyri-maddi resurs növlərinə aid olan və son zamanlar bu sferanın başlıca resurslarına çevrilən kadr potensialı, bilik, təhsil, elmi-texniki nailiyyətlər, intellektual mülkiyyət, informasiya texnologiyaları və b. səciyyələndirilir.

Dissertasiyada, xidmət sferası sahələrinin maliyyələşdirilməsi təcrübəsi xarakterizə olunur, resurs mənbələri qismində istifadə edilən bütün səviyyəli büdcələr və büdcədən-kənar sosial fondların, vətəndaşların birgə maliyyə vəsaitlərinin, həmçinin işəgötürənlərin xeyriyyəçilik vəsaitlərinin formalaşması mexanizmi qeyd edilir.

7. Xidmət sferasında islahatlar strategiyasına konseptual yanaşmaların işlənilib hazırlanması

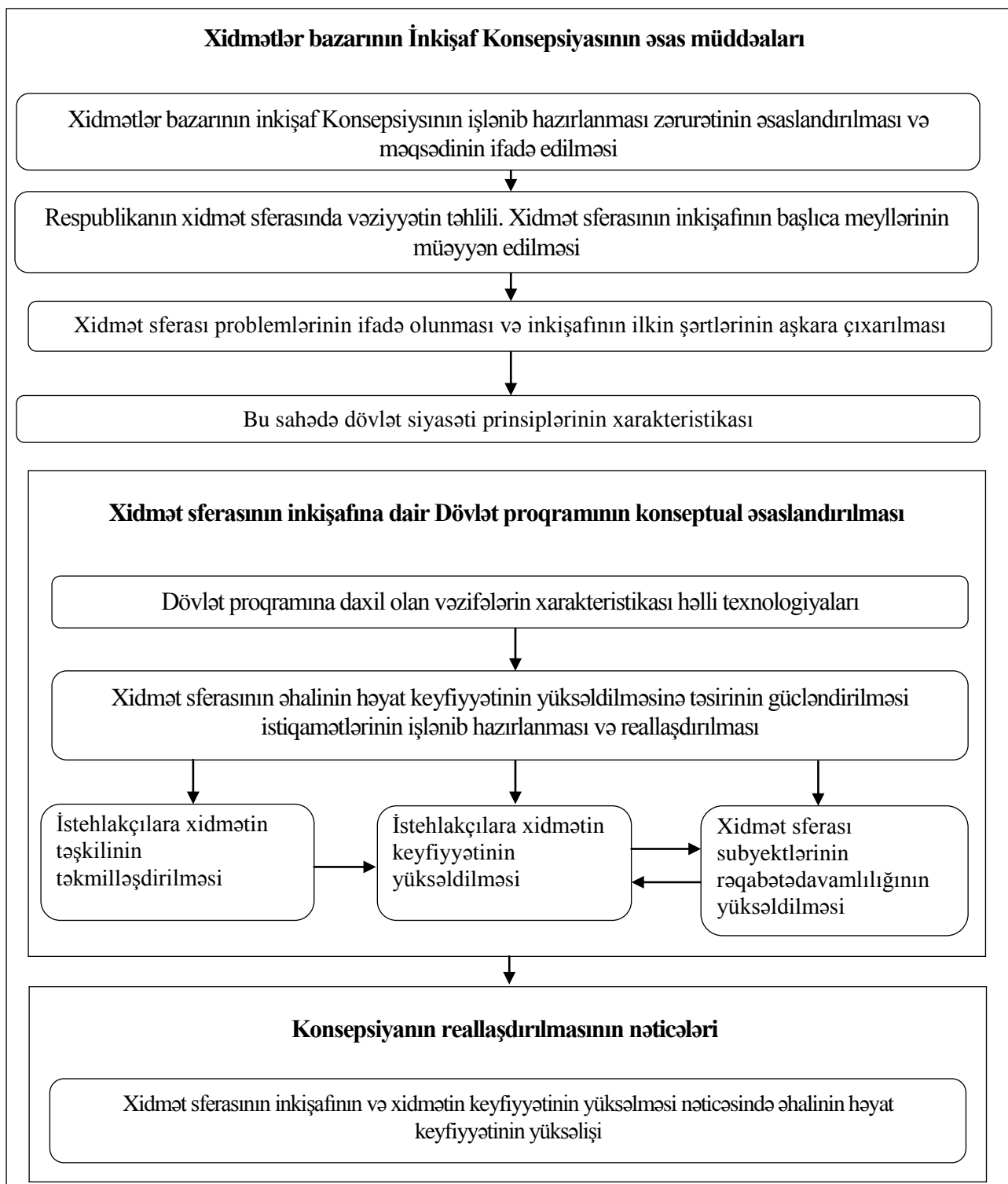
İşdə, xidmət sferasında dövlət siyasətinin yenilənməsinin obyektiv zərurəti əsaslandırılır, onun prioritet və istiqamətləri müəyyənləşdirilir. Bununla əlaqədar, uzunmüddətli dövlət proqramlarının bir əsası kimi, Azərbaycanın xidmət bazarının inkişaf Konsepsiyasının işlənilib hazırlanmasının məqsədəuyğunluğuna dair dəlillər irəli sürülür (bax: şəx. 4).

Konsepsiyanın işlənilib hazırlanması zərurəti bir sıra obyektiv məqamlarla şərtləndirilir. Məlum olduğu kimi, bazar transformasiyaları şəraitində xidmətlər əmtəə formasını qəbul etmiş, yəni, sərbəst alqı-satqı predmetinə çevrilmişdir. Təhlil göstərdi ki, belə olduqda, Azərbaycanın xidmət sənayesini formalaşma mərhələsində olan kimi səciyyələndirmək mümkündür.

Belə vəziyyət, onun inkişaf proseslərinə dövlətin ölçülüb-biçilmiş kompleks

təsirini tələb edir. Bu təsir, bu günədək milli səviyyədə formalaşdırılmamış, işlənilib hazırlanmalı konsepsiyaya istinad etməlidir.

Xidmətlər bazarının inkişaf Konsepsiyasının təklif olunan strukturu aşağıdakı kimidir:

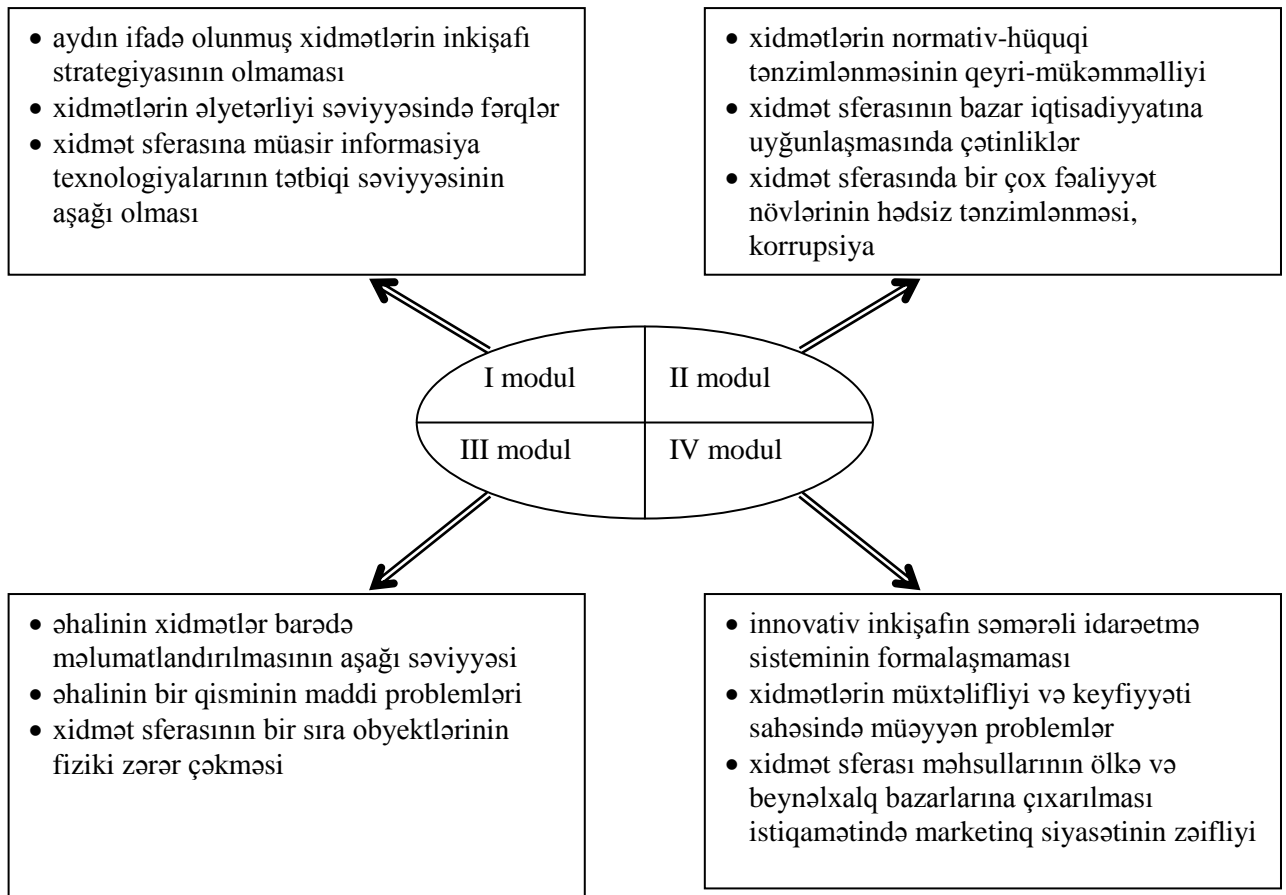
Şəkil 4. Xidmətlər bazarının inkişaf Konsepsiyasının təklif olunan modeli

- onun sahələrində müasir vəziyyətin obyektiv təhlili;
- xidmət bazarının əsas problemləri və inkişafın ilkin şərtləri;

- bu sferada dövlət siyasəti prinsipləri;
- xidmət sferasının inkişafına dair Dövlət proqramının nəzəri-metodoloji əsaslandırılması;
- proqrama daxil olan vəzifələrin xarakteristikası və həlli yolları.

Konsepsiya, müasir şəraitdə xidmət sferasında ölkə siyasəti barədə ən ümumi təsəvvürləri özündə ehtiva edir. O, respublikanın bu sferada mövcud olan problemlərinin aydın məntiqə malik sxemini qurmaq və bu problemlərin mümkün həlli yollarını ilkin olaraq seçim etmək imkanı verir. Bu ictimai-dövlət sənədində xidmət sahəsində siyasətin missiyası, paradiqması, strateji məqsəd və vəzifələri ilə bağlı məsələlər əks olunur.

Konsepsiyanın təsir dairəsi öz fəaliyyətində dörd modul üzrə ayrılır (bax: şəkl.5).

Şəkil 5. Xidmətlər bazarının Konsepsiya modulları çərçivəsində qeyd olunan əsas problemləri

Birinci modul – xidmət sferasında siyasətin əsas obyektini olan əhaliyə aid edilir. İkinci modulda əhali, artıq, ictimai həyatın əsas sferalarında fəaliyyət subyektini kimi nəzərdən keçirilir. Üçüncü modul – xidmət sferasında əhəlinin fəaliyyət mühitini –

servis infrastrukturunu təmsil edir. Dördüncü modul xidmətlər bazarının fəaliyyəti nəzər-nöqtəsindən həyat keyfiyyətini ifadə edir.

Mövqeyimizə müvafiq olaraq, xidmət sferasının modullar çərçivəsində strukturlaşdırılması, müxtəlif texnologiyalardan istifadə etməklə, bu sferada siyasətin işlənilib hazırlanmasına kompleks yanaşmanı reallaşdırır.

Xidmət sferasında mənfi meyllərin aradan qaldırılması üçün, bazar istiqamətli tədbirlər kompleksinə istiqamətlənməklə, siyasətin modernləşdirilməsi gərəkdir.

Dövlət siyasəti, xidmət sferasında ən vacib problemlərin həllinə yönəldilir. Burada prioritetlərin müəyyənləşdirilməsinin əsasını həmin problemlərin rəqləşdirilməsi təşkil edir.

Sosial-iqtisadi islahatların, əlbəttə ki, müsbət təsirinə baxmayaraq, bu sferada siyasət həyata keçirilən zaman, xidmət sferasının problemlər toplusunda başlıca məqsəd olan əsas vəzifələr mövcuddur.

Bu məqsədlə, respublikanın xidmət sferasında müsir siyasətinin təməlinə duracaq prinsiplər təklif olunur.

Həmin prinsiplər, xidmət sferasında dövlət siyasətinin təşkilinin və həyata keçirilməsinin dünya üzrə qəbul edilmiş prinsiplərinə uyğundur. Dissertasiya işində sübuta yetirilir ki, ölkədə baş verən makroiqtisadi proseslərin dərinədən nəzəri ümumiləşdirilməsinin nəticəsi kimi çıxış edən bu prinsiplərin əsasında, bu siyasətin yeni strategiyası formalaşdırılmalıdır.

8. Xidmətlər bazarının inkişaf perspektivlərinin ssenarilər üzrə təhlili

Xidmət sahəsində dövlət siyasətinin formalaşdırılmasının yeni metodologiyasına keçid, qərarların qəbulunun spesifik metodlarına, xidmət sferasının gələcəyinə sistemli və situativ (ssenarili) yanaşmaya əsaslanmalıdır.

Dissertasiyada, tərəfimizdən hazırlanmış, prioritetləri, tənzimləmə obyektləri, reallaşdırılan siyasətin alətləri, proqram tədbirlərinin həyata keçirilməsi sürəti və digər xarakteristikalarla fərqlənən, respublikanın xidmət sferasının inkişafının iki, potensial olaraq real mümkün ssenarisi təqdim edilir (bax: cə.d.2).

Ssenarinin müddəaları xidmət sahəsinin inkişafı durumunun kompleks qiymətləndirilməsinə, bu sferanın resurs təminatının obyektiv tələbatlarına və real

imkanlarına, həmçinin, nəzərdən keçirilən problemlərin məzmunu və xarakterinin sistemli təhlilinə istinad edir.

Cədvəl 2

Respublikanın xidmət bazarının inkişafının ssenari işləmələrinə
daxil edilmiş xarakteristikalar

Xarakteristikalar	Xarakteristikaların parametrlərinin dəyişmə skalası
Servis siyasəti	passiv-aktiv
Alternativ mənbələrin töhfəsi	aşağı-yüksək
İnnovasiya fəaliyyətinin miqyasları	məhdud-geniş
Xidmətə ödəncqabiliyyətli tələbat	aşağı templi – yüksək templi
Rəqabətədavamlılıq səviyyəsi	aşağı-yüksək
İnhisarlaşma dərəcəsi	aşağı-yüksək
İnvestisiya iqlimi	əlverişsiz-əlverişli
Xidmətlərin əlyətərliyi	aşağı-yüksək
Kiçik biznesin inkişafı	aşağı-yüksək

Birinci, “təkamül” ssenarinin ideologiyası xidmət sferasının inkişafının son zamanlarda təşəkkül tapmış meyllərinin sonrakı təkamülünə istinad edir.

Bu ssenariyə uyğun olaraq, iqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılması sosial sahələrin, o cümlədən, xidmət sferasının inkişafının resurs bazasını artırmaq imkanı verəcək. Eyni zamanda, bu sektorun maliyyələşdirilməsinin alternativ mənbələrinin töhfəsi bir o qədər də əhəmiyyətli olmayacaq. Bu ssenari zamanı, servis müəssisələrinin inkişafına özəl investisiyaların çatışmazlığı hiss olunacaq. Deməli, xidmətlərə olan ödəncqabiliyyətli tələbatın artım sürəti bir o qədər də yüksək olmayacaq.

Xidmət bazarında innovasiya fəaliyyətinin miqyasları çox da iri olmayacaq. Bu ssenari həyata keçirilərsə, xidmət sahələrinin texnoloji yenilənməsinin innovasiya komponenti, əsasən, respublikada yaranmış elmi-təhsil potensialının inkişafına, həmçinin, innovasiyaların xaricdən idxalına istinad edəcək.

“Təkamül” ssenarisinin həyata keçirilməsi, bu sferada xidmətlərin əlyətərliyinin və keyfiyyətinin əhəmiyyətli yüksəlişinə, burada maddi infrastrukturun aşkar yaxşılaşmasına gətirib çıxarmayacaq.

İşdə göstərilir ki, əgər sosial sektorun, o cümlədən xidmət sferasının islahatı

prioritet təşkil etməzsə, məhz bu ssenari, çox ehtimal ki, müxtəlif variantlarda reallaşacaqdır.

Növbəti – “innovativ” ssenari – dövlətin sosial funksiyalarının reallaşdırılması zamanı islahatların daha artıq intensivliyi və başlıca olaraq bazar texnologiyalarına yönümlülükə fərqlənir.

“İnnovativ” ssenari xidmət sahəsində fəaliyyətin bütün istiqamətlərində, o cümlədən, strateji planlaşdırma və idarəetmə, xidmət sferası müəssisələri şəbəkəsinin optimallaşdırılması, dövlət-özəl tərəfdaşlığının inkişaf etdirilməsi, müasir informasiya texnologiyaları və s. sahələrdə innovasiyaların inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur. İnnovasiyaların tətbiqini Azərbaycanın xidmət sferasında qabaqlayıcı inkişafa və müsbət struktur dəyişikliklərə istiqamətləndirilməsi planlaşdırılır.

Bu ssenaridə xidmət sferasının qeyri-inhisarlaşdırılmasının daha yüksək səviyyəsi, onun sahələrində rəqabət mühitinin inkişaf etdirilməsi nəzərəcarpacaq dərəcədə müşahidə edilir.

Azərbaycanın xidmət bazarının inkişafının innovativ variantının reallaşdırılması bütövlükdə ölkənin investisiya cəlbediciliyinin artırılmasına, hakimiyyətin və biznesin səmərəli qarşılıqlı fəaliyyət modellərinin yaradılmasına, insan kapitalının keyfiyyətinin artırılmasına, cəmiyyətin sosial strukturunda orta sinfin sayının artırılmasına dair bir sıra institusional islahatların həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Respublikanın xidmət sferasında iri investisiya layihələrinin reallaşdırılması bir neçə qabaqlayıcı inkişaf zonasının formalaşdırılmasına imkan verəcək ki, bunlar, ətraf ərazilərin yüksəlişinin lokomotivi qismində çıxış edəcək.

Bu ssenari, iqtisadi inkişafın insan potensialının səfərbər edilməsinə məqsədyönlü şəkildə istiqamətlənmişdir. Xidmət sferasının inkişafının sürətləndirilməsi üçün hansı dəyişiklərin respublikada baş verməsinin məhz anlanılması məqsədlə, həmin bu ssenari nəzərdən keçirilir.

9. Xidmətlər bazarının inkişaf göstəriciləri proqnozlarının işlənilib hazırlanması

Ssenarilərdə irəli sürülən təkliflərin təsdiqlənməsi üçün, həmçinin, respublika qarşısında duran, uzunmüddətli perspektivdə iqtisadi və sosial inkişafın proqram

vəzifələrindən çıxış edərək, xidmət sferası sahələrinin 2025-ci ilədək inkişaf proqnozu işlənib hazırlanmışdır.

Bizim proqnoz, xidmət sferasının yuxarıda ifadə olunmuş inkişaf ssenarilərinə istinad etməklə, iki variantda tərtib olunmuşdur.

Hər iki halda, xidmət sferasının ümumi səviyyəsinin artımı və onun sahələrində mütərəqqi dəyişikliklər ehtimal olunur.

Bununla belə, birinci variant, “təkamül” ideologiyasına uyğun olaraq, belə bir fərziyyədən çıxış edir ki, proqnozlaşdırılan dövr ərzində xidmət sferasının inkişafına təsir edən bir çox şərtlər öz təsir qüvvəsini saxlamaqda davam edir. Bu səbəbdən, iqtisadiyyatın, xidmət sferası resurslarının inkişaf göstəricilərinin dinamikasında müşahidə olunan qanunauyğunluqlar müəyyən düzəlişlərlə perspektiv dövrə ekstrapolyasiya edilirlər.

Davamlı sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunması başqa bir siyasətin aparılması zərurətini ehtimal edir. Hal-hazırda, sosial siyasətin təkmilləşdirilməsi, xidmət sferası sahələrinin islahatı, iqtisadiyyatın “servisləşməsi” proseslərinin yeni tənzimləmə mexanizmlərinin tapılması əsasında yüksək həyat keyfiyyətinin təmin olunması, qabaqcıl standart və zəmanətlərə keçid vəzifələri gündəmdədir. Bununla əlaqədar olaraq, təməlini “innovasiya” ideologiyası təşkil edən proqnozun ikinci variantı işlənib hazırlanmışdır.

Proqnozun “innovasiya” variantı normativ xarakter daşıyır və respublika üçün uzunmüddətli prespektivin oriyentirləri qismində, inkişaf etmiş ölkələrdə təşəkkül tapmış xidmət istehlakı meyar və standartları qəbul edildikdə, iqtisadiyyatın və xidmət sferasının artım miqyaslarını qiymətləndirmək imkanı verir.

Proqnoz hesablamaları, xidmət sferası göstəricilərinin perspektiv qiymətlərinin əldə olunması prosesinin (sxeminin) tam rəsmiləşdirilməsi imkanı verən ekonometrik modellər vasitəsi ilə aparılmışdır.

Xidmət sferası proqnozunun qurulması sxemi, hər biri öz spesifik proqnoz vəzifələrini həll edən, aşağıdakı funksional hissələrdən ibarətdir:

1. Demografiya bloku;
2. İstehsal bloku;
3. Dövlət büdcəsi resursları bloku;
4. Xidmət sferası sahələri bloku

Birinci blokda respublika əhalisinin perspektiv üçün sayı, həmçinin, xidmət sferasında məşğul olanların sayı hesablanır. İkinci blokda ÜDM-in perspektiv kəmiyyəti hesablanır. Bu bloklarda proqnoz hesablamaları trend modellərinin köməyi ilə aparılır. Üçüncü blokda Dövlət büdcəsinin həcm və struktur göstəricilərinin modelləşdirilməsi baş verir (onun gəlir və xərc hissəsinin perspektiv üçün dəyərləndirilməsi aparılır).

İlk üç blokun parametrlərinin proqnoz hesablamalarına daxil edilməsi, imitasiya rejimində, xalqın rifahının artırılmasına, xidmət sferasının inkişafına dair qəbul edilən qərarların nəticələrini qiymətləndirmək inkanı verir. Bu blokların göstəricilərinin proqnozunun nəticələri iqtisadiyyatın inkişaf qanunauyğunluqlarını, onun resurs imkanlarını xidmət sferası sahələrinin artımı ilə uzlaşdırmağa imkan verir.

Üçüncü blokda hesablanmış büdcə gəlirlərinin və xərclərinin həcmi, dördüncü blokda xidmət sferasının konkret sahələri üzrə bölüşdürülməsi mərhələsindən keçir.

Bununla belə, “innovativ” variantın xüsusiyyətlərini nəzərə almaq məqsədilə, proqnoz hesablamaları prosedurlarının məntiqi sxemini elə dəyişdirdik ki, bu variantın təməlinə qoyulan ilkin fərziyyələrdən asılı olaraq, cəmiyyətin resurs imkanlarına deyil, inkişaf etmiş ölkələrdə xidmət sferası sahələrinin əldə etdiyi istehlak standartlarına istiqamətlənək. Bu variantda hesablama proseduru digər xarakter daşıyır.

ÜDM göstəricilərinin proqnozlaşdırılan göstəriciləri vasitəsilə xidmət sferası sahələrinin perspektiv dövr üçün artım sərhədləri əvvəlcədən müəyyən edilən “ətalət” variantından fərqli olaraq, “innovativ” variantda adambaşına ÜDM qiyməti normativ qaydada müəyyənləşdirilir.

2-ci blokda aparılan hesablamaların nəticələri, daha sonra xidmət sferasının ayrı-ayrı sahələrinin inkişafına hesablanan büdcə vəsaitlərinin həcmi və strukturunu müəyyən etməyə imkan verir. Bu hesablamalar da, inkişaf etmiş ölkələrdə xidmət sferasının fəaliyyətində təşəkkül tapmış müasir meyarları əks etdirən, normativ qaydada verilmiş nisbətlər əsasında həyata keçirilir.

Dissertasiyada variantlar üzrə proqnoz hesablamalarının müvafiq alqoritmləri və əldə olunan nəticələrin təhlili verilir.

Hesablamalar göstərdi ki, birinci variantın təməlinə qoyulmuş ilkin fərziyyələr xidmət sferası sahələrinin həcmi və strukturunun müsbət dinamikasını, həmçinin, həyat səviyyəsinin təmin olunması sahəsində tərəqqini tam dərəcədə təmin etmir. Proqnozun “innovativ” variantında isə vəziyyət başqadır. Xidmət sferasının müasir inkişaf parametrlərinə nail olunması resurs təminatı sferasında əsaslı dəyişiklikləri, əhaliyə xidmətlər kompleksi təqdim edən strukturların fəaliyyətində innovasiya istiqamətinin əhəmiyyətli dərəcədə güclənməsini nəzərdə tutur. İqtisadiyyatın sosial istiqamətli inkişafı və bunun əsasında xidmətlər bazarının səmərəliliyinin artırılması baxımından, bu variant daha əlverişli təsir bağışlayır.

Xidmət sferasının bu variant üzrə inkişafında Azərbaycan yüksək rəqabət qabiliyyətini təmin edərək, bu göstəriciyə görə dünya liderləri qrupunun tərkibinə daxil olacaqdır. Respublikanın imici həm regional, həm də dünya miqyasında xeyli yüksələcək.

İşdə, xidmətlər bazarının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinə dair başlıca vəzifələr dairəsi göstərilir və bu vəzifələrin həllinə dair konkret tövsiyyələr verilir, həmin sahələrdə birinci növbədə yerinə yetirilməli fəaliyyət proqramı göstərilir, respublikanın xidmət sferasının inkişaf siyasətinin əsas istiqamətləri, onların reallaşdırma mexanizmləri müəyyənləşdirilir.

Aparılmış tədqiqatın nəticəsində, Azərbaycan əhalisinin həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına istiqamətlənmiş, respublikanın xidmətlər bazarında innovasiyaların inkişafına dair təkliflər verilmişdir.

Müəllif tərəfindən, xidmətlər bazarında məqsəd oriyentirlərinin nail olunmasına dair qənaətlər ifadə olunur. Xidmət sferası müəssisələrinin təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə xarici mühitin ayrı-ayrı amillərinin təsir dərəcəsi qiymətləndirilir. Həmçinin, təklif olunan tədbirlərin bu sferanın müxtəlif sahələrində reallaşdırılmasının qabaqcadan görülmə biləcək nəticələri əsaslandırılır.

Dissertasiyanın əsas nəticələri aşağıdakı nəşrlərdə əks etdirilir:

1. Azərbaycanın təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi problemləri. “Əmək və Sosial Problemlər” Elmi əsərlər toplusu, Bakı, № 2(10), 2012, 0,5ç.v., səh.158-162
2. İnnovasiya sferasının inkişafında dövlətin rolunun artırılması problemləri.

“Regional innovasiya fəaliyyəti: Reallıqlar və perspektiv inkişaf”, Elmi-praktiki konfransın materialları, 13-14 dekabr, 2012, 0,3ç.v., səh.153-155

3. Azərbaycanın xidmət sferası sahələrinin inkişafı problemləri. “International Scientific Conference of Young Researchers – “PROCEEDINGS”, Bakı, Qafqaz universiteti, 26-27 aprel 2013, 0,2ç.v., səh.46-47

4. Respublikanın innovasiya inkişafının strukturu. “Kooperasiya”- elmi-nəzəri jurnal, №3 (26)-2012, 0,5ç.v., səh.123-128

5. Azərbaycanın xidmət sferasının dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi problemləri. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “Elmi xəbərləri”, Bakı, Yanvar-Mart 2014, 0,6ç.v., səh.170-179

6. Проблемы развития социальных отраслей сферы услуг Азербайджана. Proceedings of Materials of International Scientific-Practical Conference Dedicated to the 90 Birth Anniversary of Professor George Papava, 2012, 0,4ç.v., səh.549-552

7. Основные детерминанты и тенденции развития сферы услуг Азербайджана. Современные Тенденции Развивающегося Общества: Проблемы Экономики, Права, Экологии (сборник научных статей). Москва-Гомель, 2014, 1,0ç.v., səh.108-123

8. Механизм государственного регулирования и контроля рыночных процессов в сфере услуг. Инновационно-инвестиционное развитие современной экономики: проблемы и перспективы экономического роста. Самара, 2014, 0,8ç.v., səh.474-482

9. Xidmətlər bazarının dövlət tənzimlənməsinin səmərəliliyinin artırılmasının perspektiv istiqamətləri. Əmək və Sosial Problemlər (elmi əsərlər toplusu), № 1 (14), 2014, Bakı, 2014, 0,6ç.v., səh.135-141

10. Проблемы повышения эффективности экономического механизма устойчивого развития сферы услуг. «Инвестиции: практика и теория» (научно-практический журнал) №4, 2015, 0,6ç.v., səh.49-56

САЛАХОВ РАШАД МАГОМЕДАЛИ ОГЛЫ

РЕГУЛИРОВАНИЕ РЫНКА УСЛУГ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

РЕЗЮМЕ

В работе проведено теоретическое исследование механизмов формирования и развития рыночных отношений в отраслях сферы услуг и разработка методологических подходов и практических рекомендаций по совершенствованию регулирования рынка услуг в Азербайджанской Республике.

В диссертации описывается динамика развития и современное состояние рынка услуг, характеризуются проблемы финансового, информационного и кадрового обеспечения, государственной политики в сфере услуг. В ходе исследования были вычленены и охарактеризованы ключевые аспекты и факторы процесса укрепления инновационной составляющей развития рынка услуг.

В работе разработаны сценарии развития и экспериментально проверена схема вариантных прогнозных расчетов показателей сферы услуг республики, осуществлены два варианта прогноза показателей этой сферы.

Особое внимание в диссертации уделено проблемам, отвечающей особенностям современного этапа развития республики, новой сервисной политики. Диссертант сосредотачивает внимание на проблемах, составляющих суть предлагаемой в работе концепции развития рынка услуг: методологических проблемах реформирования сферы услуг с позиций разработки общеэкономической стратегии и задач устойчивого развития республики, повышения эффективности функционирования отраслей услуг. В рамках сформулированных направлений определяются конкретные меры совершенствования государственного регулирования рынка услуг, механизмы их реализации на ближайшие годы, а также предвидимые результаты, достижение которых является целью реализации проводимой государством социальной политики в сфере услуг.

SALAHOV RASHAD MAGOMEDALI OGLU

THE REGULATION of SERVICES
MARKET IN AZERBAIJAN

SUMMARY

In this work theoretical research of mechanisms of formation and development of the market relations in branches of a services sector and development of methodological approaches and practical recommendations about regulation improvement of the services market in the Azerbaijan Republic is conducted.

In the thesis dynamics of development and a current state of the market of services is described, problems of the financial, informational and staffing procurement, state policy in a services sector are characterized. During research key aspects and factors of strengthening process of an innovative component of the market services development were isolated and characterized.

In this work scenarios of development are developed and the scheme of alternative expected calculations of indicators of a services sector in the republic is experimentally checked and two versions of the forecast of indicators in this sphere are carried out.

The special attention in the thesis is paid to problems of the new service policy that is responsible for the features of the current stage of the development of the republic. The author of dissertation focuses attention on the problems that make an essence of the concept of the services sector development offered in work: methodological problems of this sphere reformation from the positions of all-economic strategy development and problems of a sustainable development of the republic, efficiency increase in functioning of the services sector branches. Within the formulated directions concrete measures of the state regulation improvement of the services market, mechanisms of their realization for the next years, and also the expected outcomes achievement of which is the purpose of realization of the social policy pursued by the state in a services sector are defined.